

סליחות לעשרה בטבת מפרי עטו של ר' יוסף אבן אביתור

יוצאות לאור על ידי אבי שמידמן

א. פתיחה

ר' יוסף בן יצחק אבן אביתור נולד בספרד באמצע המאה העשירית. הוא התחיל את מפעלו הפייטני בהיותו בספרד, והמשיכו במצרים, לאחר שגורש מארץ מולדתו בעקבות סכסוך על ראשות ישיבת קורדובה.¹ פיוטיו נשתמרו במאות כתבי יד מן הגניזה הקהירית, וכן במחזורים רבים בקהילות ישראל, וביניהם מחזורים אירופאיים לרוב. אבן אביתור חיבר פיוטים כמעט בכל הסוגות שידעה הפייטנות הקדומה, ובין היתר חיבר סליחות לימות הצום.² סליחותיו לתשעה באב קובצו ופורסמו במהדורה מדעית על ידי שרה כהן,³ אך רוב סליחותיו לצומות האחרים טרם ראו אור בפרסום מדעי. במחקר הנוכחי מקובצות כל סליחותיו הידועות לצום עשרה בטבת.

ב. קביעת ייחוס הפיוטים

ארבע מן הסליחות (פיוטים א, ג, ד, ו) מועתקות ברצף אחד בכ"י קמברידג', ספריית האוניברסיטה T-S NS 110.1,⁴ ובראשן רשומה כותרת המייחסת את הפיוטים לאבן

* מחקר זה נתמך על ידי מענק מס' 484/11 של הקרן הלאומית למדע. הגני מבקש להודות למורתי פרופ' שולמית אליצור שאצלה למדתי את תורת השיר של ר' יוסף אבן אביתור. פרופ' אליצור גם הואילה לקרוא את המאמר כולו והעירה הערות מאלפות ומאירות עיניים. כמו כן ברצוני להודות לידידי ד"ר מיכאל רנד והרב י"י סטל שקראו את ביאור הפיוטים והעירו הערות מועילות, וכן לידידי ד"ר פיטר לנרד, שסיפק לי בטובו רשימה של מחזורים קדומים כמנהג רומא הכוללים העתקות של הפיוט 'תהיינה עיניך פקוחות' (פיוט ה). באיתור קטעי גניזה רלוונטיים נעזרתי במפעל לחקר השירה והפיוט בגניזה על שם עזרא פליישר בראשות פרופ' אליצור. בדיקת כתבי היד נעשתה במכון לתצלומי כתבי היד העבריים שבספרייה הלאומית בירושלים וכן באתרים המקוונים של מפעל פרידברג ושל ספריית הבודליאנה שבאוקספורד. תודתי נתונה לכולם.

1 לקורות חייו של אבן אביתור ראה ע' פליישר, 'בחינות בשירתו של רבי יוסף אבן אביתור', בתוך: ע' פליישר, השירה העברית בספרד ובשלוחותיה, בעריכת ש' אליצור וט' בארי, ירושלים תש"ע, כרך ב, עמ' 408-414.

2 לסקירה כללית על סליחותיו ראה ע' פליישר, 'יצירתו של יוסף אבן אביתור: סוגים ותבניות בפיוטיו', עבודת דוקטור, ירושלים תשכ"ז, עמ' 420-508.

3 ש' כהן, 'פיוטים לתשעה באב מאת ר' יוסף אבן אביתור', קבץ על יד יז (כז; תשס"ג), עמ' 211-253.

4 סדר הסליחות בכתב יד זה: פיוט ג ('אזכרה מצוק'); פיוט ד ('אנה אניתי'); פיוט ו ('תהיינה עיניך פתוחות'); פיוט א ('אזכור אומר וי'). במהדורה זו מובאים הפיוטים עם שאר סליחותיו ליום זה לפי סדר אלפביתי, וראה על כך להלן בסעיף ז.

אביתור באופן מפורש: 'ללרב בן שטנאש זל'.⁵ בפיוטים עצמם ניתן לזהות כמה וכמה סממנים המחזקים את הייחוס הזה. לגבי פיוט א ('אזכור אומר ו'), ראויות לציון שלוש תיבות אופייניות לאבן אביתור. התיבה הראשונה היא 'מְהֹמֹר' (טור 1). מלבד חיבתו הידועה של אבן אביתור למשקל לשוני זה,⁶ התיבה נגזרה מתיבה מקראית יחידאית ('מְהֹמֹרֹת', תה' קמ, יא), והאסכולה הפייטנית הסעדיאנית – שאליה השתייך יוסף אבן אביתור – דגלה בשימוש מרבי בתיבות יחידאיות.⁷ ואכן, מתוך שתיים עשרה ההיקרויות של מילה זו במאגרי המילון ההיסטורי של האקדמיה ללשון העברית (להלן: 'מאגרים'), שמונה מהן נמצאות בפיוטים של אבן אביתור. הצורה השנייה היא 'שְפָפְר' (טור 26). גם צורה זאת יחידאית במקרא (דנ' ו, כ), והיא נדירה מאוד בפייטנות הקדומה. היא עולה בעוד פיוט אחד של אבן אביתור,⁸ ולבד מהיקרות נוספת בפיוט של רב סעדיה גאון,⁹ אין עוד תיעוד לתיבה זו ב'מאגרים'. אופיינית לו גם הצורה 'אֶגְעָה' (טור 1), החוזרת בארבע סליחות נוספות שלו.¹⁰ לבד מתיבות אופייניות אלו, ידועה במחקר גם נטייתו של אבן אביתור לצרף לפועל מושא פנימי שמני הנגזר מאותו שורש.¹¹ תופעה זו עולה פעמיים בפיוט זה: 'לְהַתְּפֵשׁ בְּתַפְשׁוֹת' (טור 29); 'פּוֹרְצֵתִי פְרָץ' (טור 33).¹² ייחוסו של פיוט ג ('אזכרה מצוק') היה שנוי במחלוקת זמן רב. הפיוט חתום 'יוסף'

- 5 'שטנאש' היה שם המשפחה של אבן אביתור; ראה פליישר, בחינות (לעיל, הערה 1), עמ' 464–467.
- 6 ראה מ' זולאי, ארץ ישראל ופיוטיה: מחקרים בפיוטי הגניזה, בעריכת א' חזן, ירושלים תשנ"ו, עמ' 369.
- 7 על השתייכותו של אבן אביתור לאסכולה הסעדיאנית ראה מ' זולאי, האסכולה הפייטנית של רב סעדיה גאון, ירושלים תשכ"ד, עמ' לד. על חיבת המילים היחידאיות באסכולה פייטנית זו ראה שם, עמ' לח.
- 8 'אודה פשעי במרץ' (פיוט 'חטאנו'), טור 47 (דוידזון א 1599); ראה: ד' גולדשמידט, לקט פיוטי סליחות מאת פייטני אשכנז וצרפת (הגיה, עיבד ובאר א' פרנקל), כרך א, ירושלים תשנ"ג, עמ' 285. הפיוט יוחס שם בטעות לר' יוסף טוב עלם; לייחוסו לאבן אביתור ראה פליישר, סוגים ותבניות (לעיל, הערה 2), עמ' 502.
- 9 בסליחה 'ארבעים יום עמד עניו' לתפילת נעילה ליום הכיפורים; ראה סידור רב סעדיה גאון, מהדורת י' דודזון, ש' אסף וי' יואל, ירושלים תש"א, עמ' שטו, טור 7.
- 10 הצורה מופיעה בפיוט ב להלן ('אזכור ואנח', טור 1); בסליחה 'אקראה היום צום' לתשעה באב (כהן, תשעה באב [לעיל, הערה 3], עמ' 226); בסליחה 'אאבל אנח' לאותו יום (שם, עמ' 229), וכן בפיוט 'חטאנו' 'אודה פשעי במרץ' (גולדשמידט, לקט פיוטי סליחות [לעיל, הערה 8], עמ' 285). הצורה אמנם עולה מידי פעם אצל פייטנים אחרים (כגון בקרובה הקלירית 'אאביך ביום מבך'; ראה ד' גולדשמידט, סדר הקינות לתשעה באב, ירושלים תשל"ב, עמ' קנה), אך לא בתדירות הגבוהה שמצאנו אצל אבן אביתור.
- 11 ראה י' גרנט, חמש עשרה שירות: סדרת פיוטי שיר המעלות ליוסף אבן אביתור, עבודה מחקרית מורחבת לתואר מוסמך, ירושלים תשס"א, עמ' 27, הערה 40; כהן, תשעה באב (לעיל, הערה 3), עמ' 223.
- 12 ברם, לדוגמה השנייה קיים תקדים מקראי: 'פְרָץ יי פְרָץ' (שמ"ב ו, ח).

בטורים 29–31, אך צונץ פקפק בחתימה זאת וטען שהמחרוזת שבה מופיעה החתימה נוספה בידי פייטן מאוחר.¹³ לאנדסהוטה העלה את האפשרות שבמחרוזת המדוברת קיימת חתימה מלאה של הפייטן הצרפתי ר' יוסף טוב עלם, בצורה 'מהופכת' ('טוב' בסוף טור 31, ו'עלם' בצורה הפוכה למחצה בטור 32, בתיבות 'האומר לים עד'; לטענתו, הפייטן שינה את סדר אותיות שמו כדי להביא את התיבות כסדרן במקרא).¹⁴ דוידזון קיבל הצעה זו, ובאוצר שלו הוא ייחס את הפיוט לר' יוסף טוב עלם.¹⁵ אולם ההצעה של החתימה המהופכת איננה סבירה, וכפי שכבר קבעה שולמית אליצור, לאור הייחוס המפורש בקטע הגניזה הנידון, אין עוד מקום לפקפק בבעלותו של אבן אביתור על הפיוט.¹⁶ כתימוכין נוספים לייחוס זה ניתן לציין לטור 3 של הפיוט: 'גִּיְדְעָנִי דִּקְאָנִי הַנִּיאָנִי הַקְאָנִי'. כפי שהראה פליישר בדיסרטציה שלו, השימוש ברצפים של פעלים עם כינויי מושא בגוף ראשון, בלי ו' החיבור ביניהם, אופייני מאוד לאבן אביתור;¹⁷ והשימוש בשורש נו"א ('הַנִּיאָנִי') שכיח אצלו במיוחד.¹⁸ יתרה מזו, טור כמעט זהה (בלשון רבים) עולה בסליחה 'אעיר יגוני' שכתב אבן אביתור ל"ז בתמוז: 'גִּיְדְעוּהוּ דְקְאוּהוּ הַנִּיאוּהוּ הַקְאוּהוּ'.¹⁹ כמו כן, יש לציין את הצירוף 'לְעַם נַמְס נַמְבְּזָה' (טור 15). תיבת 'נמבזה' יחידאית במקרא, והיא חביבה על אבן אביתור; מתוך שבע היקרויות התיבה ב'מאגרים', ארבע שייכות לאבן אביתור.²⁰ לבסוף, יש לציין גם לטורים 17–20, שבהם אנו מוצאים את מילות החרוז 'אָעִיר', 'אֶפְעִיר', 'יִבְעִיר' ו'הָעִיר'; מחרוזת מקבילה הבנויה על אותן ארבע מילות החרוז נמצאת בפתיחת הסליחה ל"ז בתמוז של אבן אביתור 'מימים ימימה'.²¹

בפיוט ד ('אנה אניתי') אנו מוצאים שתי חתימות של השם 'יוסף'; ואכן כבר ציין פליישר לנטייתו של אבן אביתור לחתום את שמו יותר מפעם אחת ביצירותיו.²² כמו

13 ראה: L. Zunz, *Die Ritus des synagogalen Gottesdienstes*, Berlin 1859, עמ' 145. צונץ

מונה שם שיש מקרים שונים שבהם לדעתו נוספה מחרוזת החתומה 'יוסף' לסליחות קיימות.

14 א"ל לאנדסהוטה, עמודי העבודה, מחברת א, ברלין תרי"ז, עמ' 97.

15 דוידזון א 2287.

16 ש' אליצור, למה צמנו? מגילת תענית בתרא ורשימות צומות הקרובות לה, ירושלים תשס"ז,

עמ' 101.

17 פליישר, סוגים ותבניות (לעיל, הערה 2), עמ' 444, הערה 47 (וראה שם שפע דוגמאות

מפיוטים נוספים של אבן אביתור).

18 ב'מאגרים' מתועדות 22 היקרויות של השורש 'נוא' במורשתו של אבן אביתור, הרבה יותר

מכל פייטן אחר; פייטן נוסף שהשתמש בשורש זה יותר מפעמים ספורות הוא רס"ג, אך אצלו

השורש מתועד חמש פעמים בלבד.

19 על פי כ"י אוקספורד, ספריית הבודליאנה Heb. f. 58 (נויבאואר 2853/6), דף 30 ע"א.

20 ראה למשל בסליחה שלו לתשעה באב 'איכה אהלי ידידות': 'לְעַם נַדְכָה נַמְבְּזָה' (כהן, תשעה

באב [לעיל, הערה 3], עמ' 251).

21 על פי כ"י קמברידג', ספריית האוניברסיטה, T-S NS 273.161.

22 ראה פליישר, בחינות (לעיל, הערה 1), עמ' 466: 'אבן אביתור מן החותמים תכופות היה,

כן, יש לציין לשימוש בתבנית של פועל ולצדו מקור בשני מקומות בפיוט: 'ולא מעודו מעוד' (29); 'רעוד רעוד' (30). תבנית זאת אופיינית מאוד לאבן אביתור,²³ וזאת בנוסף על השימוש בצורת מקור במקומה הרגיל לפני הפועל, בפתחת הפיוט ('אנה אנית'). ראויה לציון גם הצורה 'מעוד' (טור 31). כאמור,²⁴ אבן אביתור חיבב משקל זה, ואמנם נרשמה ב'מאגרים' רק היקרות אחת נוספת של תיבה זו, ואף היא בסליחה של אבן אביתור.²⁵ הניסוח 'דאבון אחר דאבון הדאיבנו' בטור 5 אופייני גם הוא לסגנון הפייטן.²⁶ כמו כן, יש לציין את הצירוף 'ספו פלו' (טור 31); באופן כללי, אבן אביתור מרבה להשתמש בצמדי פעלים נרדפים,²⁷ ומקבילות לצמד ספציפי זה עולות בכמה וכמה פיוטים אחרים שלו.²⁸ לבסוף, יש להבליט את הכינוי לירושלים 'עיר חשופי שולים' שבטור 11 בפיוטנו, המבוסס על ירמיה יג, כו. כינוי זה ידוע רק מפיוטי אבן אביתור. הוא מופיע בסטרופת הפתיחה שלו 'יללתי גדלה' לתשעה באב,²⁹ וכן בפיוט ב בקורפוס שלפנינו.³⁰

לגבי פיוט ו ('תהיינה עיניך... ארבע מידות'), שאף הוא הועתק כחלק מן הרצף של ארבע הסליחות של אבן אביתור בכ"י קמברידג', ספריית האוניברסיטה, T-S NS 110.1, יש לציין שסטרופת הפתיחה שלו זהה לסטרופת הפתיחה שבראש פיוט ה (וראה להלן את הראיות הקובעות את ייחוסו של פיוט ה לאבן אביתור). התופעה של

- וראה גם ע' פליישר, היוצרות בהתהוותם והתפתחותם, ירושלים תשמ"ד, עמ' 497.
- 23 לתבנית זאת באסכולה הסעדיאנית בכלל, ראה זולאי, האסכולה, עמ' לד. לשימוש הרב שעשה אבן אביתור בתבנית זאת ראה פליישר, סוגים ותבניות (לעיל, הערה 2), עמ' 444, הערה 47; גרנט, חמש עשרה שירות (לעיל, הערה 11), עמ' 27–28; כהן, תשעה באב (לעיל, הערה 3), עמ' 222.
- 24 ראה לעיל, הערה 6.
- 25 בסליחה 'אליך הצוחה'; ראה ח' שירמן, השירה העברית בספרד ובפרובאנס, ירושלים תשט"ו, כרך א, עמ' 63.
- 26 ראה כהן, תשעה באב [לעיל, הערה 3], עמ' 223, המדגישה הן את נטייתו לצורות כגון 'אליך על אליך', 'זעם על זעם', וכדומה, והן את מנהגו לחזור על אותו שורש יותר מפעם אחת, פעם בצורה שמנית ופעם בצורה פעלית; שתי תופעות אלו מקוימות בטור המצוטט כאן. לצורה 'הדאיבנו' השווה את לשונו בסליחה 'אילצני ביום זה' לתשעה באב: 'בְּחֶמֶשׁ תְּלָאוֹת הַדְּאִיבְנֵי בְּמֶרְץ' (שם, עמ' 232).
- 27 כהן, תשעה באב (לעיל, הערה 3), עמ' 223.
- 28 השווה ללשונו בסליחה 'מימים ימימה' לי"ז בתמוז: 'אֶשֶׁר כָּלוּ וְסָפוּ מִתְגַּרְת יִדְיך' (על פי כ"י קמברידג', ספריית האוניברסיטה, T-S NS 273.162), וכן ללשונו בפיוט שיר-המעלות 'וּם הוֹרִיתִי פְּלֵאִיך': 'כָּלוּ גַם סָפוּ בְּקֶרֶב שׁוֹדְדֵיהֶם' (גרנט, חמש עשרה שירות [לעיל, הערה 11], עמ' 13); וראה גם את לשון הסליחה 'אוי לי כי נדמית' לתשעה באב: 'כְּלָתָה וְגַם סָפְתָה קְרִיָּה נְאֻמָּנָה' (כהן, תשעה באב [לעיל, הערה 3], עמ' 244).
- 29 כהן, תשעה באב (לעיל, הערה 3), עמ' 234; שם, עמ' 252. על סטרופת פתיחה זו ראה עוד להלן בפנים.
- 30 טור 15. כ"י א גורס 'חשופי שת שולים', אך ככל הנראה מדובר בשיבוש; ראה שם בביאור.

סטרופות פתיחה המשמשות בראש סליחות שונות של אותו מחבר ידועה במחקר.³¹ נדון כעת בשלושת הפיוטים הנותרים. פיוט ב ('אזכור ואנחה') מועתק בגניזה בכ"י לונדון, הספרייה הבריטית, אוסף גסטר Or. 12378.9. העתקה זו אמנם איננה מציינת את ייחוס הפיוט (לפני הפיוט רשום רק: 'סליחה'), אך הפיוט חתום 'יוסף', וקיימים בו קווי דמיון חזקים לסליחות אחרות של אבן אביתור. שני טוריו הראשונים דומים מאוד לשני הטורים הראשונים של פיוט א:

פיוט א	פיוט ב
אָזְכוּר אֲזַמֵּר וְיִאָּגַעַה בְּמִהְמוֹר אֲנַחַה בְּנֶהֱי תְמוֹר כָּל שְׁנֵי מִזְמוֹר	אָזְכוּר וְאֲנַחַה וְאָגַעַה בְּמִהְמוֹר בְּדַבְרֵי נְהִי תְמוֹרֹת כָּל מִזְמוֹר

יצוין גם כי בשני המקרים יש שימוש בתיבה 'מִהְמוֹר' בטור הראשון – תיבה אופיינית לאבן אביתור, כפי שהוסבר לעיל.

דמיון גדול עוד יותר קיים בין טורים 13–16 ובין סטרופת הפתיחה 'יללתי גדלה', המופיעה בראש שניים מפיוטי אבן אביתור לתשעה באב:³²

פיוט ב (טורים 13–16)	סטרופת הפתיחה 'יללתי גדלה' לתשעה באב
יְלַלְתִּי אֲגַדִּיל כִּי־לַלְתִּי אֲגַלִּיִּים כִּי כַמְסַפֵּד הַדְּרִימוֹן נִכְפְּלָה כְּפָלִים לַעַת חֲשׂוּפֵי (שֵׁת) שׁוֹלִים הַשְּׁלִיכוּ נַעֲלִים סִמְךָ מִלֶּךְ בְּבַל עַל יְרוּשָׁלַם	יְלַלְתִּי גְדָלָה מִלַּלְתִּי אֲגַלִּיִּים וּמִמְסַפֵּד הַדָּד רִימוֹן נִכְפְּלָה כְּפָלִים חֲשׂוּפֵי שׁוֹלִיִּים הַשְּׁלִיכוּ נַעֲלִים וְעַל מִקְדָּשׁ הַקִּדְשׁ וְהַעִיר יְרוּשָׁלַם

נראה שתחילה חיבר הפייטן את המחרוזת כסטרופת פתיחה לתשעה באב, ולאחר מכן התאים אותה לפיוט הנוכחי, שבו מסודרת המחרוזת לפי אותיות האקרוסטיכון 'עד ל'. אילו חיבר תחילה את המחרוזת כחלק מן הפיוט שלנו, לא היה כל צורך לשנות את אותיות האקרוסטיכון בהעבירו את הסטרופה לשמש כסטרופת פתיחה, שכן סטרופת הפתיחה אינן כבולות בכבל האקרוסטיכון. בנוסף על התאמת אותיות האקרוסטיכון

31 פליישר, סוגים ותבניות (לעיל, הערה 2), עמ' 426. גם במחקרה של שרה כהן על סליחותיו של אבן אביתור לתשעה באב משמשת סטרופת פתיחה משותפת כאחת מן הטיעונים המבססים את בעלותו של אבן אביתור על הפיוט 'אנחה תעירני' (ראה: כהן, תשעה באב [לעיל, הערה 3], עמ' 214). מעתה יש לברר אם סטרופת הפתיחה שלנו נכתבה מעיקרה לפיוט ה או לפיוט ו. באופן כללי, נראה שהיא משתלבת באופן טוב יותר בפיוט ה, הדין לכל אורכו בצורות העם, שכן סטרופת הפתיחה מדגישה את המצב העגום של העם: 'דוֹפְקוֹת דְּלִתֶיךָ בְּרוּחַ נַעֲצָבֹת'. לעומת זאת, פיוט ו מתמקד יותר במידותיו של הקב"ה. בנוסף על כך, מוטיב ה'צדק' מרכזי מאוד בפיוט ו – כל הסימונות המקראיות שבו כוללות את השורש 'צדק' – ואילו היה הפייטן כותב סטרופת פתיחה לפיוט זה, היינו מצפים שהוא ישלב בה את השורש 'צדק'. אך ייתכן שסטרופת פתיחה זו איננה חלק מקורי לא של פיוט ה ולא של פיוט ו; וראה על כך בסעיף הבא.

32 לשתי היקרויות אלו ראה לעיל, הערה 29; הסטרופה מודפסת כאן על פי היקרות הראשונה.

בשני הטורים האמצעיים, המחרוזות הותאמה גם בכך שנוספה בה התייחסות לאירועי עשרה בטבת ('סמך מלך בבל על ירושלם') במקום האזכור הכללי של המקדש בטור האחרון.³³

קביעת ייחוסו של פיוט ב לאבן אביתור מאפשרת לנו לייחס לו גם את פיוט ז ('איך המירו בנים כבודם'), שכן פיוט זה מועתק באותו קטע גניזה, מיד לאחר פיוט ב, ולפניו כתב המעתיק: 'סליחה דיליה' ('סליחה שלו'). אמנם ככלל סגנון פיוט זה קליל יותר מסגנונו הרגיל של אבן אביתור, אך בכל זאת קיימים בו כמה סממנים לשוניים אופייניים לפייטנו. כך למשל הצירוף 'פלוני חלוני' (טור 41), הכולל שני פעלים עם כינויי מושא בגוף ראשון, בלי ו' החיבור ביניהם.³⁴ כמו כן, יש לציין את הצורה 'אלצני' (טור 21); רשומה ב'מאגרים' היקרות נוספת אחת בלבד של צורה זו, בפיוט של אבן אביתור לתשעה באב.³⁵ צורה דומה – 'אלצתני' – מצויה בסליחה שכתב לצום גדליה.³⁶ מצד תוכנו, פיוט ז מספר את סיפורם של עשרת הרוגי המלכות, ובסוף הפיוט הוא טוען שעשרת החכמים נהרגו כעונש על ביטול עשרת הדיברות: 'פְּבִזְיָתִי דְּבְרוֹתַי עֲשָׂרָה / לִוְקָחוּ מִמֶּנִּי זְקָנִים עֲשָׂרָה'. טיעון זה עולה בעוד כמה פיוטים, וביניהם פיוט אחר של אבן אביתור עצמו ('אלוץ הגות מדוי').³⁷ קיימת גם קרבה לשונית בין פיוט אחרון זה ובין פיוט ז – בשניהם מובא הפסוק מספר ירמיה (ו, כד) כסיומת מקראית בהקשר דומה:³⁸

פיוט ז	הפיוט 'אלוץ הגות מדוי' לתשעה באב (15–16)
כְּחֹלֶל ר' יִשְׁמָעֵאל עֲטַרְת רֵאשִׁינוּ	וְנִהַרְג רֵבֶן שְׁמֻעוֹן בֶּן גְּמְלֵיאל עֲטַרְת הוֹדְנוּ
שְׁמֻעֲנוּ שְׁוֹמְעוּ רְפוּ יַדֵּינוּ	שְׁמֻעֲנוּ אֶת שְׁמֻעוֹ רְפוּ יַדֵּינוּ

לכסוף, יש לציין את הצירוף 'פְּלִימָה וְחָפֶר' (טור 37). צירוף זה עולה גם בפיוט ג (טור

33 יש לציין שהמחצית הראשונה של המחרוזות מקבילה גם לטורים 25–26 של פיוט נוסף לתשעה באב שכתב אבן אביתור ('אקראה היום צום'; ראה: כהן, תשעה באב [לעיל, הערה 3], עמ' 227). מסתבר שמוטיבים אלו היו קבועים למדי אצל אבן אביתור בהקשר של חורבן המקדש.

34 לתבנית אביתורית זאת ראה לעיל, הערה 17.

35 'אילצני ביום זה שוכן שמי ערץ'; ראה כהן, תשעה באב [לעיל, הערה 3], עמ' 232. ה'אביתוריות' של מילה ספיציפית זו מובלטת על ידי פליישר, סוגים ותבניות (לעיל הערה 2), עמ' 444, הערה 47.

36 מן הסליחה 'אלצתני ביום זה שוכן שמי ערץ' לצום גדליה (לשון פתיחת הפיוט קרוב מאוד לפתיחת הסליחה 'אילצני ביום זה שוכן שמי ערץ' שנוכרה לעיל, אך המשך הפיוט שונה לחלוטין). הפיוט טרם פורסם, והוא מובא כאן על פי כ"י קמברידג', ספריית האוניברסיטה T-S K 16.21. הצורה 'אלצתני' לא נרשמה עד כה אצל שום פייטן אחר (על פי 'מאגרים').

37 הפיוט נדפס אצל ש' ברנשטיין, "סליחות" בלתי ידועות לר' יוסף ה' אביתור, סורא: ספר שנה ישראלי אמריקאי, א (תשי"ד), עמ' 30–36. נדפס שוב אצל א' ולגר, עשרת הרוגי מלכות במדרש ובפיוט, ירושלים תשס"ה, עמ' 220–225.

38 בפיוט ז החרוז משובש; ראה על כך להלן בביאור לטורים אלו.

9), וגם בקדושתא שכתב אבן אביתור ליום ויושע;³⁹ אך אין הוא מתועד אצל שום פייטן אחר (על פי הרשום ב'מאגרים'). לאור כל זאת, ניתן לקבוע כי גם פיוט ז' חובר בידי אבן אביתור. יצוין כי על פי כ"י ירושלים, שוקן 22, פיוט זה הוא פיוט 'חטאנו'; כלומר, קיים בו רפרין בלשון 'חטאנו צורנו סלח לנו יוצרנו'.⁴⁰ אכן, קיימים בידינו כמה וכמה פיוטי 'חטאנו' מאת אבן אביתור,⁴¹ כולל אחד ששרד באוטוגרף של הפייטן עצמו.⁴²

נעבור עתה לפיוט ה' (תהיינה עיניך... אתה מגיד'). פיוט זה חתום גם בשם אבי הפייטן 'יוסף בן יצחק'. אמנם חתימה זו כשלעצמה איננה מספיקה כדי לקבוע את בעלותו של אבן אביתור: צונץ טען שפיוט זה אינו לאבן אביתור, אלא לפייטן אחר בשם יוסף בן יצחק שחי בביזנטיון.⁴³ אך פליישר כבר הראה שיש בפיוט שפע של סממנים מובהקים של לשונו של אבן אביתור. בין היתר ציין פליישר לתיבות שכיחות מאוד אצל אבן אביתור ('טְרוּדִים', טור 22; 'וְצִימֹת', טור 35); לשימוש ברצף של פעלים עם כינויי מושא בגוף ראשון ובל' ו' החיבור ('כִּי־לִתְנִי הַמִּמְתַּנִּי', טור 26); לשימוש בצורת המקור לחיזוק הפועל ('רָה יִרְתָּה', טור 28; 'נְקוּוּ נְקוּוּ', טור 29); לשימוש בפועל ובשם הנגזרים מאותו שורש ('וְנִכְחַדְתִּי כְכַחַד', טור 32); וכן לכמה צירופים שיש להם מקבילות בפיוטים אביתוריים אחרים ('פִּירְשָׁה מְכַמְר', טור 27; 'וְכָרוֹת הַזֶּלְזֶל', טור 52; 'אֶהְיֶי עוֹץ וְתִימָן', טור 57). בכך, ביסס פליישר את בעלותו של אבן אביתור על הפיוט.⁴⁴ ניתן להוסיף ולציין גם לצורה 'זִיעַכְנִי' (טור 17), הנגזרת משורש

39 בקדושתא 'ויהי אויל בסורו', בפיוט המחיה ('ופרעה תר להערים תחבולת'); ראה: ע' פליישר, 'יוסף אבן אביתור: קדושתא ליום ויושע', בתוך: ע' פליישר, השירה העברית בספרד ובשלוחותיה, בעריכת ש' אליצור וט' בארי, כרך ב, ירושלים תש"ע, עמ' 510.

40 על פיוטי 'חטאנו' באופן כללי ראה ע' פליישר, שירת הקודש העברית בימי הביניים, ירושלים תשס"ח², עמ' 203–204, וראה כעת את מאמרי 'מעמדם הליטורגי של פיוטי חטאנו על פי קטעי הגניזה הקהירית' (תרביץ, בדפוס).

41 כך למשל הפיוט 'אאלוץ הגות מדוי' (ראה עליו לעיל, הערה 37), וכן הפיוט 'אודה פשעי במרץ' (ראה לעיל, הערה 8).

42 הכוונה להעתקת הפיוט 'אבל אנחנו נודה על עוונינו' למנחה של יום הכיפורים בכ"י אוקספורד, ספריית הבודליאנה, Heb d. 25 (נויבאואר 2723/8), דף 26, והמשכו הישיר Heb d. 55 (נויבאואר 2741/4), דף 19. לפרסום חלקו הראשון של הפיוט ראה פליישר, סוגים ותבניות (לעיל, הערה 2), עמ' 265 (ברצוני להודות לפרופ' שולמית אליצור שהפנתה את תשומת לבי למקור זה). יצוין כי פיוט זה אינו מביא את הרפרין הרגיל 'חטאנו צורנו', אלא רפרין חלופי: 'ונאמר במנחה חטאנו'; אך אבן אביתור ראה גם בו פיוט 'חטאנו', ורשם בראשו את הכותרת 'חטאנו למנחה'.

43 ראה: L. Zunz, *Literaturgeschichte der synagogalen Poesie*, Berlin 1865, עמ' 171.

44 ראה: פליישר, סוגים ותבניות (לעיל, הערה 2), עמ' 444, הערה 47. פליישר התייחס גם לציון מספר השנים מאז החורבן בטור 46 ('שְׁלֵמוֹ אֶלְךָ וְעוֹד שָׁנִים'), המלמד לכאורה שמדובר בפייטן שחי יותר מאלף שנים אחרי החורבן. אך ידועה התופעה שלפיה מעתיקים מאוחרים עדכנו את תאריכי החורבן לפי זמנם. אכן בחילופי הנוסח של הפיוט אנו מוצאים את הגרסה

מקראי יחידאי (איוב יז, א); מתוך אחת עשרה ההיקרויות של השורש בבנייני פיעל או פועל ב'מאגרים', שבע נמצאות בפיוטים של אבן אביתור. כמו כן, יש לציין את הצורה 'פִּישְׁחָנִי' (טור 27), הנגזרת גם היא משורש מקראי יחידאי (איכה ג, יא), והחביבה גם היא על פייטננו: שמונה מתוך שש עשרה היקרויות השורש בבנייני פיעל ב'מאגרים' נרשמו מפיוטי אבן אביתור. גם הצירוף 'סֹב נָא' (טור 51) אופייני לאבן אביתור ולו בלבד; ב'מאגרים' נרשמו שש היקרויות של צירוף זה, וכולן מתוך פיוטיו.⁴⁵

לסיום אתיחס לסליחה נוספת שיוחסה בטעות לאבן אביתור. מדובר בפיוט 'יושב בשמים שעה באי באש ובמים', המשמש כסליחה לעשרה בטבת במחזורים ספרדיים רבים, הן בכתבי יד והן בדפוס.⁴⁶ לאחרונה נדפס פיוט זה בסידור קורן כמנהג ק"ק ספרדי, תחת הכותרת 'סליחה לרבי יוסף אבן אביתור';⁴⁷ אולם אין ביסוס לייחוס זה. אין בו האקרוסטיכון 'יוסף', ואין בו צורות לשון אופייניות לאבן אביתור, וגם אין בכתבי היד כותרות המייחסות פיוט זה לאבן אביתור. יתר על כן, בכמה מקומות בפיוט נחרזות מילים על בסיס דיפתונג ועיצור סופי בלבד, בלי עיצור שורשי משותף. כך למשל במחרוזת הראשונה נחרזות המילים 'מִים', 'כְּפָלִים', 'מְחַנֵּם', 'ירוּשָׁלַיִם', ובמחרוזת השנייה נחרזות 'ירוּשָׁלַיִם' עם 'דְּלָתִים'. לעומת זאת, אבן אביתור הקפיד הקפדה יתרה על חריזה מלאה במקרים כאלה. כאשר הוא ביקש לחרוז בתיבה 'ירושלים' בפיוט ד שלפנינו (טורים 9–12), הוא חרוז בה שלוש תיבות המסתיימות כולן ב-'לַיִם' ('נְעֻלַיִם', 'כְּפָלִים', 'שׁוּלַיִם'), וכך עשה גם בפיוטים רבים נוספים.⁴⁸

החלופית 'אלף ומאתים ועוד שנים'. משום כך אין בטור זה כדי להפקיע את בעלותו של אבן אביתור על הפיוט (ראה פליישר, שם, עמ' 444–445, ובמקורות המובאים בהערה 48 שם).

45 הזרות של צורה זו משתקפת מכמה כתבי יד שבהם היא שונתה לצירוף המוכר 'שוב נא', אף על פי שהשינוי מנוגד למתחייב על פי האקרוסטיכון. תופעה זו עולה גם בפיוט שיר-המעלות 'יום הוריתי פלאיך', שגם בו נרשם 'שוב נא' במקום 'סוב נא' בכתב היד (ראה גרנט, חמש עשרה שירות [לעיל, הערה 11], עמ' 13, ובביאור לטור זה שם, עמ' 49). יש לציין שהביטוי 'סוב נא' עולה גם כצירוף קבוע בקרובת השש 'וארץ שפל רומי' לי"ז בתמוז (דוידזון ו 73), שאיננה כלולה ב'מאגרים', והחתומה 'שמואל' (ראה תפלת ישראלים, אמשטרדם תקל"ט, חלק ד, דף ח ע"א – דף ט ע"ב), אך השפעתו של אבן אביתור על קרובה זו ברורה; השווה למשל טורים 17–18 של יצירה זו: 'הַתְּמִיד יוֹם הוֹסֵר גְּבָרָה יִלְלָתִי כִּילָלַת אֲגָלִים / וּמִסְפְּדֵי גְדֹל כְּמִסְפֵּד הַדְּרָמוֹן כְּפָלִים'. טורים אלו מקבילים באופן מובהק לטורים 13–14 של פיוט ב במהדורתנו.

46 הפיוט מועתק למשל בכ"י ניו-יורק, בית המדרש לרבנים, אוסף אדלר 1596 (= JTS Ms. 4674; סדור מנהג ספרד, מאה י"ד–ט"ו) ובכ"י לונדון, הספרייה הבריטית Or. 5866 (מרגליות 693; סדור מנהג ספרד, מאה ט"ו). להופעותיו בדפוס ראה דוידזון י 2300.

47 סידור קורן כמנהג ק"ק ספרדים, ערוך ומבואר בידי ח"ד בניהו, ירושלים תשע"ב, עמ' 635.

48 כך למשל בפיוטו לתשעה באב 'אקראה היום צום', טורים 25–28 (ראה כהן, פיוטים לתשעה באב [לעיל, הערה 3], עמ' 227–288); בסטרופת הפתיחה לפיוטו 'יללתי גדלה' שהובאה לעיל (שם, עמ' 234, 252); ובשני הטורים האחרונים של ההושענא 'למען אב אשר נחקר' (דוידזון ל 1127). אמנם לכאורה המחרוזת השלישית בפיוט זו להלן איננה מתאימה לכלל זה, שכן אנו

ג. התייחסות לאירועי חודש טבת

האירוע המרכזי שהתרחש בעשרה בטבת הוא המצור על ירושלים, כפי שמסופר ביחזקאל פרק כד. אירוע זה אכן מובלט בסליחות שלפנינו. בנוסף על כך, פיוטים לעשרה בטבת עשויים להזכיר עוד דברים שאירעו בחודש טבת: ביאת הפליט לספר על חורבן ירושלים בחמישה בטבת (יחזקאל לג, כא–כב), תרגום התורה ליוונית בשמונה בחודש ומות עזרא בתשעה בו.⁴⁹

בין הפיוטים שלפנינו בולט פיוט ג ('אזכרה מצוק'), ההולך ומונה את כל ארבע הצרות הללו (וכבר בפתיחת הפיוט אומר הפייטן: 'בְּאֶרְבַּע מִכּוֹת בְּחֹדֶשׁ זֶה דְּכָאֲנִי' [טור 2]).⁵⁰ לעומת זאת, בשאר הפיוטים אין זכר לשני האירועים הבת־מקראיים. פיוט א ופיוט ב מיוסדים על סיומות מקראיות מיחזקאל פרק כד, ומתוך כך הם ממוקדים לכל אורכם במצור על ירושלים. פיוט ד מיוסד על סיומות מקראיות מיחזקאל פרק לג, ולכאורה הפיוט מוקדש כולו לביאת הפליט בחמישה לחודש ואינו מזכיר את המצור על ירושלים. אולם לאורך הפיוט מדגיש אבן אביתור שוב ושוב שמדובר בצרה כפולה: 'מִפֶּת אֶל אֲשֶׁר הִפָּה וְשָׁנָה' (טור 2); 'דְּאֶבּוֹן אַחַר דְּאֶבּוֹן הַדְּאִיבּוֹן' (טור 5); וכן 'קִיִּיתִי כְּפָלִים' (טור 10).⁵¹ נראה שכוונתו בצירופים אלו היא להבליט את הצרה של ביאת הפליט על רקע הצרה הידועה של החודש – הטלת המצור על ירושלים.⁵²

פיוט ה ופיוט ו (הפותחים שניהם 'תהיינה עיניך') אינם מזכירים ולו אירוע אחד מסוים המיוחד לחודש טבת. כאמור, סטרופת פתיחה אחת משותפת לשני פיוטים אלו ('תהיינה עיניך פתוחות/פקוחות'). סטרופה זו אמנם מזכירה את התאריך 'עשרה בטבת', והתיבה 'טבת' אף קובעת את חרוז המחרוזת כולה, אולם בהמשך עוסקים הפיוטים באופן כללי בחורבן, בגלות ובשעבוד ארבע המלכויות, ואין בהם התייחסות

מוצאים בה את מילות החרוז 'פְּעָמִים', 'מִים', ו'הִשָּׁמִים' ו'ירושלים'. אולם, כפי שיוסבר להלן בפנים, מדובר כאן ככל הנראה בשיבוש שנבע מניסיון להתאים את הפיוט לעשרה בטבת באופן מלאכותי.

49 לשני אירועים אחרונים אלו ולסקירה כללית על המקורות המזכירים אותם ראה אליצור, למה צמנו (לעיל, הערה 16), עמ' 196–191; 197–199.

50 בסידורים אשכנזיים מאוחרים שונה הנוסח ל'שלוש מכות'; ראה להלן במהדורת הפיוט בביאור לטור זה.

51 כאמור לעיל (הערה 26), הצורה 'דאבון אחר דאבון' מתאימה לסגנונו של אבן אביתור, אך במקרה זה הביטוי מכוון יותר: בדרך כלל משמשות צורות דומות בפיוטי ההבעת העצמה, אך כאן מוסב הביטוי על שני אירועי פורענות שהתרחשו באותו חודש.

52 ייתכן שקיימים בפיוט זה גם רמזים לאירועים הבת־מקראיים. בטור 14 כתב: 'כְּבוֹדֵי הַפְּשִׁיט וְהַצְּנִי הַנְּעִיר', ואולי יש בכך רמז למות עזרא, המוצג על ידי מטפורה של הסרת לבוש בפיוט ג (טור 10). כמו כן, בהמשך הפיוט כתוב: 'צוֹרְתִי הַקְּדִיר וְזִיוֵי הַעֲלִיט' (23), וייתכן שיש כאן רמז למסורת שבעקבות תרגום התורה בא חושך לעולם למשך שלושה ימים (ראה בביאור לפיוט ג, טור 6). אך רמזים אלו דקים למדי, וספק אם יש בהם ממש.

מפורשת לאירועי חודש טבת. מתקבל הרושם שמדובר בסליחות כלליות המתאימות לכל יום צום, וסטרופת הפתיחה הוצמדה להן כדי לייחד אותן לעשרה בטבת. גם פיוט ז ('איך המירו בנים כבודם') אינו עוסק באירועי עשרה בטבת, אלא בעשרת הרוגי המלכות. רק במחרוזת השלישית באה התייחסות למצור על ירושלים:

גְּלִיתִי מִמְּכֹנֵי רֵב פְּעָמִים
גְּדָרֵי נִפְרִץ כְּפָרִץ מַיִם
יוֹם זֶה יָרַד רַע מִן הַשָּׁמַיִם
כְּסֻמָּךְ מְלֶךְ בְּבָל עַל יְרוּשָׁלַם

כפי שנתברר בסוף הסעיף הקודם, החריזה בטור האחרון אינה מתאימה לאבן אביתור; ויושם לב לכך ששאר טורי המחרוזת נחרזים כולם כהלכה על בסיס עיצור שורשי משותף. נראה אפוא שהטור 'כְּסֻמָּךְ מְלֶךְ בְּבָל עַל יְרוּשָׁלַם' אינו מקורי, והוא שובץ באופן מלאכותי כדי להתאים את הפיוט לעשרה בטבת. נראה שאבן אביתור לא הועיד את הסליחה לעשרה בטבת, אלא למועד אחר שבו היה נהוג לספר על עשרת הרוגי המלכות (כגון תשעה באב). בשלב מאוחר יותר ביקשו הקהילות להסב את הפיוט לעשרה בטבת, ומתוך כך שינו את טור 12 כך שיעסוק במצור על ירושלים.

ד. תפוצת הפיוטים

סליחותיו של אבן אביתור לעשרה בטבת הגיעו למקומות רבים ושונים. בין מקורות הפיוטים ישנם ארבעה קטעי גניזה הכתובים בכתב מזרחי (כ"י קמברידג', ספריית האוניברסיטה T-S NS 110.1; T-S AS 124.312; T-S AS 117.7; וכ"י ניו-יורק, בית המדרש לרבנים, אוסף אדלר 3631.10) ומחזיקים ארבע סליחות שונות (בכתב היד הראשון מועתקים פיוטים א, ג, ד, ו; בשני וברביעי מועתק פיוט ג; וכתב היד השלישי מחזיק העתקה של פיוט ו). מכאן אנו למדים שסליחותיו ליום זה שימשו במזרח. ייצוג לסליחותיו קיים גם באיטליה. שניים מן הפיוטים (פיוט ב ['אזכור ואאנח'] ופיוט ז ['איך המירו בנים כבודם']) הועתקו בקטע גניזה שנכתב ככל הנראה באיטליה,⁵³ ופיוט ה ('תהיינה עיניך... אתה מגיד') מועתק באופן קבוע במחזורי רומא.⁵⁴ סליחותיו הגיעו גם לרומניה: פיוט ב ('אזכור ואאנח') ופיוט ג ('אזכרה מצוק') נמצאים במחזורי רומניה הנדפסים,⁵⁵ ופיוט ו ('תהיינה עיניך... ארבע מדות') מועתק במחזור מנהג קורפו (כ"י

53 כ"י לונדון, הספרייה הבריטית, אוסף גסטר Or. 12378.9, אשר – על פי בדיקה פליאוגרפית שערכה ד"ר עדנה אנגל – נכתב בידי יוצא ספרד בצפון איטליה.

54 למבחר מייצג של מחזורים אלו ראה במהדורת הפיוט להלן.

55 ראה: מחזור רומניה, קושטא ר"ע, דף כב ע"א – כג ע"א; וכן: סדור תפלות השנה למנהג

ירושלים, שוקן 22). פיוט ג הגיע גם לאשכנז המזרחית וגם לפרובאנס,⁵⁶ והוא נאמר עד היום בקהילות אשכנז.⁵⁷

לסיכום, סליחותיו של אבן אביתור לעשרה בטבת הגיעו כמעט לכל מנהגי התפילה שבאירופה, חוץ מספרד, מקום מולדתו. נראה אפוא שאבן אביתור כתב את הסליחות האלה במזרח אחרי שגלה מספרד, ועל כן אין אנו מוצאים אותן במחזורי ספרד עצמה.

ה. ההקשר הליטורגי

ההעתקות המשמשות בסיס למהדורה זו מלמדות על כמה דרכי שילוב של הסליחות בתפילה. הדרך הראשונה והעיקרית היא שילובם בתוך ברכת 'סלח לנו' בעמידה. עזרא פליישר כבר קבע שפיוטי הסליחה נוצרו במקורם כהרחבות פייטניות לברכה זו.⁵⁸ ואכן, שימוש זה מתועד במפורש בכ"י קמברידג', ספריית האוניברסיטה T-S NS 110.1. אמנם הקטע שלפנינו מחזיק רק רצף של סליחות, אך מתברר שהוא המשך ישיר של כ"י ירושלים, הספרייה הלאומית 577.6.40, שבו מועתקות קרובות הי"ח 'בן אדם אלות' (דוידזון ב 838) ועוד סליחה של רס"ג. בעקבות צירוף זה מתברר שרצף הסליחות שהועתק (הכולל שלוש סליחות של רס"ג וארבע של אבן אביתור [פיוטים א, ג, ד, ו במהדורה זו]) נועד להשתבץ בתוך החטיבה השישית של הקרובה.⁵⁹

קהלות רומניה, ויניציאה רפ"ג, דף נה ע"ב – נו ע"א.

56 למקורות הפיוט בכתבי יד של מחזורי אשכנז ופרובנס עד סוף המאה הט"ו ראה במהדורת הפיוט להלן. הפיוט ממשיך להופיע גם בכתבי יד מאוחרים יותר (כך למשל בכ"י ניו-יורק, בית המדרש לרבנים Ms. 4198 [סדר ארבע צומות כמנהג פרובנס, המאה הי"ז]; בכ"י מוסקבה, אוסף גינצבורג 582 [סדר ארבע צומות וארבע פרשיות כמנהג פרובנס, המאה הי"ח], כ"י ירושלים, הספרייה הלאומית Heb 4213⁰⁸ [סדר ארבע צומות וארבע פרשיות כמנהג פרובנס-אויניון, המאה הי"ח]; כ"י מיינץ, הספרייה העירונית HS.II.428 [ספר סליחות כמנהג אשכנז, המאה הי"ז]).

57 ראה למשל סידור קורן נוסח אשכנז, מוגה ומבואר בידי ד' פוקס, ירושלים 2011³, עמ' 477.

58 פליישר, שירת הקודש (לעיל, הערה 40), עמ' 71–72.

59 הסליחות של רס"ג שבכתב היד הן: 'אז בעזבי מקרא' (דוידזון א 2111; סידור רס"ג [לעיל, הערה 9], עמ' שלה); 'אבותינו בשלותם' (דוידזון א 151; שם, עמ' שלה–שלו); ו'אפפוני רעות'. פיוט אחרון זה טרם פורסם. ייחוסו לרס"ג מתבסס על כמה נתונים: (א) בכתב יד זה מובאת הכותרת 'און פיומי זל' לפני שלושת הפיוטים, ורק לפני הפיוט הרביעי בא ייחוס אחר, ונראה שהייחוס לגאון חל על כל שלושת הפיוטים הראשונים. (ב) הפיוט מופיע בכמה קטעי גניזה כחלק מאוספים רחבים של פיוטי רס"ג. כך למשל בכ"י קמברידג', ספריית האוניברסיטה T-S H 4.3, שבו הוא מופיע ביחד עם שבע סליחות סעדיאניות נוספות לצום גדליה, עשרה בטבת, ותענית אסתר. כמו כן, בכ"י קמברידג', ספריית האוניברסיטה T-S NS 110.110 הוא מופיע יחד עם חמש סליחות נוספות לעשרה בטבת ולתענית אסתר, כאשר כל שאר הסליחות מיוחסות באופן ברור לרס"ג. (ג) כמעט בכל אחת מהיקריות הפיוט

מנהג דומה עולה גם משני כתבי היד הפרובונסליים (עדי נוסח ל, מ לפיוט ג): בשניהם הובאה קרובת השש 'ארץ שפל רומי' (דוידון ו 71), ולאחר החטיבה השישית של קרובה זו (כנגד ברכת 'סלח לנו') עבר המעתיק אל סליחות היום. נראה אפוא שהוא כיוון לאמירת הסליחות בתוך העמידה עצמה.

גם כתבי היד האשכנזיים שבהם מועתק פיוט ג רומזים לאמירת הפיוט בתוך העמידה. אמנם רובם מביאים את הסליחות כיחידה לעצמה, בלי כל ציון למסגרת הליטורגית שבה הן נאמרו. אך בשניים מכתבי היד (עדי נוסח ד, י, ב) בסוף העתקת הסליחות, מובאת פסקה זו: 'ואל יעכב חטא ועון את תפילתינו מחל וסלח לכל חטאתינו כי מוחל וסולח אתה ב'רוך' א'תה' > יי חנון המרבה לסלוח'.⁶⁰ מכאן אנו למדים שגם במנהגים אלו נאמרו הסליחות בתוך הברכה הששית של העמידה (אם כי, בניגוד למנהגים שתוארו לעיל, כאן לא נאמרו הסליחות בתוך קרובה, אלא בתוך נוסח הקבע של העמידה).

כידוע, בדורות מאוחרים יותר קהילות רבות נהגו לומר את הסליחות מיד אחרי העמידה. אפשרות זו נרמזת במחזור רומניה שנדפס בוויניציאה רפ"ג (עד נוסח ג לפיוט ב). במחזור זה, מובאת הקרובה 'את שמועתנו מי האמין' (דוידון א 8614) עד חטיבתה השישית, ולאחר מכן מובאות פסקאות הקבע שלפני הסליחות, החל מפסקת 'כי על רחמיך הרבים'. בסוף פסקאות אלו מובאות הסליחות עצמן. אולם, מיד לפני פסקת 'כי על רחמיך הרבים' מובאת הוראה בלשון זו: 'כל הקהלות שאומרים הסליחות אחר התפלה מתחילין מכאן'. נראה שהמחזור נכתב בעיקר עבור קהילות שאמרו את הסליחות בתוך העמידה, בחטיבה השישית של הקרובה, אולם הוראה זו מלמדת על מודעות לנהג אחר, שלפיו לא אמרו קרובה כלל, ואת הסליחות אמרו רק עם סיום העמידה.

אפשרות אחרת, המתועדת בכמה מן המקורות, היא אמירת הסליחות כחלק מהתחנון. מציאות זאת מתועדת לגבי פיוט ז בשתי העתקותיו. בכ"י לונדון, הספרייה

בקטעי הגניזה, הוא מופיע יחד עם אחת משתי הסליחות הידועות של רס"ג לעשרה בטבת, שנזכרו בתחילת הערה זו. כך, למשל, הוא מופיע לאחר 'או בעזבי מקרא' בכ"י קמברידג', ספריית האוניברסיטה T-S NS 241.42 וכן בכ"י קמברידג', ספריית האוניברסיטה T-S NS 116.32-33; הוא מועתק לאחר 'אבותינו בשלותם' בכ"י קמברידג', ספריית האוניברסיטה T-S Misc 9.61; ובכ"י קמברידג', ספריית האוניברסיטה T-S K 25.27 הוא מופיע ברצף אחד יחד עם שתי הסליחות הללו. כתב היד הנידון כאן, המצרף סליחות של רס"ג ושל אבן אביתור, אינו משקף כמובן את מנהגם של הפייטנים הקדומים. נראה שאבן אביתור אף לא התכוון שכל הסליחות האלו ייאמרו ברצף אחד, שכן תבניותיהן שונות זו מזו. כאשר פייטנים כתבו סדרות של פיוטים על מנת שהן ייאמרו ברצף, הם שמרו בדרך כלל על תבנית בסיסית דומה. ראה כהן, פיוטים לתשעה באב (לעיל, הערה 3), עמ' 215, ושם בהערה 10.

60 כך על פי עד נוסח י, בסוף הסליחות לעשרה בטבת (דף 39). בעד נוסח ד מובאת הפסקה בכמה שינויים קלים ('ואל יעכב חט ועון את תפילתינו מחול וסלח לכל חטאתינו כי מוחל וסולח אתה ב'רוך' א'תה' > יי חנון המרבה לסלוח'). בכתב יד זה נרשמה הפסקה בסוף הסליחות ליום שני (דף 178); בסוף הסליחות לעשרה בטבת יש הפנייה להמשך על פי הכתוב שם.

הבריטית, אוסף גסטר Or. 12378.9, מובאת הוראה מפורשת לומר תחנון אחרי הסליחה שקדמה לו (פיוט ב) ולפני פיוט זה. כך המצב גם בכ"י ירושלים, שוקן 22: מובאת תחילה שרשרת של סליחות; אחר כך כתוב: 'ואמרו <תחנון>, ורק לאחר מכן מובא הפיוט שלנו (יחד עם פיוט נוסף).

גם העתקותיו של פיוט ה מלמדות על אמירתו כחלק מהתחנון. ברוב כתבי היד מובאת כותרת לפני הפיוט בנוסח 'תחינה מיושב'.⁶¹ כוונת הכותרת מתבררת מעיון בכתבי יד של מחזור רומא שמובאות בהם הוראות ליטורגיות מדויקות לכל מעמד הסליחות. על פי כתבי יד אלו,⁶² קהילות רומא אמרו בעשרה בטבת את קרובת הי"ח 'בן אדם אלות', ובחטיבה השישית שיבצו כמה וכמה סליחות, בעיקר של רב סעדיה גאון.⁶³ לאחר סיום הקרובה נפלו על פניהם, ואז, בעודם יושבים במעמד התחנון, אמרו את פיוט ה, הוא ה'תחינה מיושב'.

האם אבן אביתור כתב את שתי הסליחות הללו מעיקרן כפיוטי תחנון, או שמא הן הועברו לתחנון בשימוש משני? לגבי פיוט ז, אכן נראה שכתבי היד משקפים את ייעודו המקורי: הופעת הרפרין 'חטאנו צורנו סלח לנו יצרנו' משייכת אותו לפיוטי ה'חטאנו', וכפי שהראיתי במקום אחר, פיוטי 'חטאנו' נועדו להיאמר במסגרת התחנון.⁶⁴ אמנם, הרפרין כשלעצמו אינו ראייה מוחלטת, שכן לעתים נוסף רפרין זה לסליחות 'רגילות' באופן מלאכותי;⁶⁵ ואכן בעד נוסח ב של פיוט ז רפרין זה חסר. אך נושא הקבע של הפיוט – עשרת הרוגי המלכות – אופייני מאוד לפיוטי 'חטאנו',⁶⁶ ומשום כך נראה לשער שהפיוט אכן נכתב במקורו כ'חטאנו' ונועד לשמש בתחנון. כנגד זה בפיוט ה אין כל סממנים פנימיים המלמדים על ייעודו לתחנון. יתר על כן, ראינו לעיל שפיוט ו – שסטרופת הפתיחה שלה זהה לזו של פיוט ה – הועתק בתוך העמידה גופה. על כן

61 פליישר כבר הסב את תשומת הלב לחשיבותו של מונח זה; ראה פליישר, שירת הקודש (לעיל, הערה 40), עמ' 410.

62 כך למשל בכ"י פירנצה, ספריית לורנציאנה Conv. Soppr. 515; כ"י סינסינטי, היברו יוניון קולג' 442; כ"י לידס, ספרייה ע"ש ברותרטון MS Roth 3; כ"י פרמה, ספריית הפלטינה 2884 (דה-רוסי 62; ריצ'לר 909) כ"י רומא, קונטנוזה 2894; כ"י רומא, קונטנוזה 2881.

63 הכוונה לסליחות 'אז בעזבי מקרא' ו'אבותינו בשלותם בעטו' (ראה סידור רס"ג [לעיל הערה 9], עמ' שלה-שלו). לסליחות נוספות שנאמרו לעתים במקום זה במנהג רומא ראה פ' לנרד, 'עיונים בהתהוותה של האסכולה הפייטנית באיטליה', עבודת דוקטור, באר שבע תשס"ו, עמ' 68.

64 ראה במאמרי שנוכר לעיל, בהערה 40.

65 ראה: ע' פליישר, 'תוספות לחקר יצירתו של רב יוסף אבן אביתור', בתוך: הנ"ל, השירה העברית בספרד ובשלוחותיה, בעריכת ש' אליצור וט' בארי, כרך ב, ירושלים תש"ע, עמ' 481, ובהערה 23 שם; ש' אליצור, 'לאופיו ולנתיבות השפעתו של המרכז הפייטני בבבל: ההוריים בעקבות ספריה של טובה בארי', תרביץ עט, ב (תש"ע-תשע"א), עמ' 246, בסוף הערה 65.

66 ראה: פליישר, שירת הקודש (לעיל, הערה 40), עמ' 230.

קרוב לשער שפיוט ה נכתב כסליחה רגילה לכל דבר ונועד להיאמר בתוך העמידה, והוא הועבר לתחנון במנהג רומא במהלך משני.

1. קישוטי התבנית

ככלל, פיוטיו של אבן אביתור מלאים וגדושים בקישוטי תבנית, והפיוטים שלפנינו אינם יוצאים מכלל זה. ראשית כול, כל היצירות המתפרסמות כאן, לבד מפיוט ה, מבוססות על סיומות מקראיות.⁶⁷ שתיים מהן (פיוטים א, ב) מביאות סיומות מקראיות מפרק כד ביחזקאל, שבו מתוארת תחילת המצור על ירושלים בעשרה בטבת; אחת מביאה סיומות מקראיות מפרק לג ביחזקאל, שבו מתוארת ביאת הפליט בחמישה בטבת ובשורתו על חורבן המקדש (פיוט ד); ובשלוש הנותרות (פיוטים ג, ו, ז) מובאות סיומות מקראיות מלוקטות;⁶⁸ בפיוט ו נבחרו לסיומות – בהתאם לנושא הפיוט – פסוקים הכוללים את השורש 'צדק'.

הסיומות המקראיות בפיוטים א, ד ראויות לציון מיוחד. בדרך כלל, כאשר פייטנים מביאים סיומות מקראיות רצופות מקטע מקראי אחד, אין הם מביאים את מלוא לשון הפסוקים, אלא מסתפקים בתחילותיהם. אולם ידוע שאבן אביתור נהג לפעמים אחרת. למשל, בסדרת פיוטים שכתב לפרקי 'שיר המעלות', הוא שילב את הפסוקים במלואם בסיומות המקראיות, ולעתים קרובות הקדיש מחרוזות אחדות לכל פסוק.⁶⁹ גם כמה מסליחותיו לתשעה באב כתובות כך,⁷⁰ וכך עשה גם בפיוט ד בקורפוס הנוכחי. לאורך שמונה מחרוזות הוא שילב את לשונם המלא של שני הפסוקים המספרים על ביאת הפליט (יחזקאל לג, כא–כב), על כל תיבותיהם. גם בפיוט א, שבו מובאות סיומות מקראיות מיחזקאל פרק כד, שאף הפייטן לשלב חלקים ניכרים מלשון הפסוקים (אם כי כאן הוא לא הביא את הפסוקים במלואם). במקרה זה הפייטן הקדיש רק מחרוזת אחת לכל פסוק, אך בצד הסיומות המקראיות הוא שילב גם פתיחות מקראיות מאותו פרק,⁷¹ ובמקרים רבים גם הוסיף ציטוטים ישירים מהפסוקים בשאר חלקי המחרוזות.

67 על סיומות מקראיות ראה פליישר, שם, עמ' 131–132. לנטייתו של אבן אביתור להביא סיומות מקראיות ברוב פיוטיו ראה כהן, פיוטים לתשעה באב (לעיל, הערה 3), עמ' 218–219. בפיוט ז הסיומות המקראיות מופיעות רק במחרוזות שאינן מסתיימות בשם של אחד מעשרת הרוגי המלכות.

69 ראה גרנט, חמש עשרה שירות (לעיל, הערה 11), עמ' 6–7.

70 בסליחה 'אקראה היום צום' (ראה: כהן, תשעה באב [לעיל, הערה 3], עמ' 226–229) מפיוטות בסיומות המקראיות כל מילות הפסוקים ממל"ב כה, ח–י; ובדומה בסליחה 'אעיר אנחה' (שם, עמ' 236–238) באים בשלמותם פסוקי יח' כא, יא–יב. אין צורך לומר שגם פייטנים אחרים נהגו כך כפעם בפעם.

71 על פתיחות מקראיות ראה פליישר, שירת הקודש (לעיל, הערה 40), עמ' 130. השילוב של

הפתיחות המקראיות, הסיומות המקראיות והציטוטים הנוספים מצטרפים אלו לאלו וכוללים חלק ניכר מן הלשון המקורי של כל פסוק ופסוק. כך דרך משל המחרוזת השנייה מיוסדת על יחזקאל כד, ב: 'בְּן אָדָם כָּתַב לְךָ אֶת שֵׁם הַיּוֹם אֶת עֲצָם הַיּוֹם הַזֶּה סִמָּךְ מִלֶּךְ בְּבַל אֶל יְרוּשָׁלַם בְּעֲצָם הַיּוֹם הַזֶּה, וּלְשׁוֹנָה:

בְּן אָדָם | גְּלוּף אֶת שֵׁם הַיּוֹם בַּמַּחֲזָה
גַּם הוֹדִיעַ אוֹתוֹ לְעַם הַזֶּה
בְּצֹ-וּם <הַעֲשִׂירִי> | דוֹחַר סִמָּךְ עַל יְרוּשָׁלַם ל[...].
בְּעֲצָם הַיּוֹם הַזֶּה

יותר מחמישים אחוזים מתיבות הפסוק כלולות כלשונן וכסדרן במחרוזת. בדומה, טורים 21–24 מיוסדים על יחזקאל כד, ו: 'לְכֵן כֹּה אָמַר אֲדֹנָי יְיָ אוֹי עִיר הַדְּמִים סִיר אֲשֶׁר חֲלָאָתָה בָּהּ וְחֲלָאָתָה לֹא יִצָּאָה מִמֶּנָּה לְנִתְחִיָּה לְנִתְחִיָּה הוֹצִיאָה לֹא נָפַל עָלֶיהָ גּוֹרֵל'. לשון המחרוזת הוא:

לְכֵן | כְּלִילַת [יו] עִיר הַדְּמִים שֵׁם תְּשִׂיאָה
כְּמוֹ סִיר אֲשֶׁר חֲלָאָתָה בָּהּ תִּשְׁנָא[ה]
בְּצֹ-וּם <הַעֲשִׂירִי> | לֹא נָפַל עָלֶיהָ גּוֹרֵל לְכָל מוֹצָאָה
לְנִתְחִיָּה לְנִתְחִיָּה הוֹצִיאָה

גם כאן, יותר ממחצית תיבות הפסוק משולבות כלשונן בתוך המחרוזת (אם כי הפעם אין הן מובאות תמיד כסדרן במקרא).

קישוט תבנית אחר הוא נושא הקבע. נושאי קבע באים בפיוטים ג, ה, ז. פיוט ג, כפי שהוסבר קודם, מיוסד על ארבע הצרות שאירעו בחודש טבת; פיוט ה מיוסד על ארבע המלכויות; ופיוט ו מיוסד כאמור על עשרת הרוגי המלכות. מילות קבע משמשות רק בפיוט א: המילים 'בצום העשירי' פותחות בו כל טור שלישי.

הרפרין 'חטאנו צורנו' וכו' מופיע בפיוט ז, כפי שכבר צויין. לבד מזאת, יש לדון בתפקידה של סטרופת הפתיחה 'תהיינה עיניך פתוחות/פקוחות', המופיעה בראש פיוט ה ופיוט ו. פליישר כבר קבע שסטרופות הפתיחה של הסליחות נועדו להיאמר גם כרפרין בין מחרוזות למחרוזות.⁷² אכן, בקטע הגניזה שבו מועתק פיוט ו רשם המעתיק 'פז-מון' לפני סטרופה זו; וגם בסליחות שכתב אבן אביתור לצומות אחרים אנו

פתיחות מקראיות וסיומות מקראיות מאותו קטע מקראי מוכר גם מפיוטים אחרים של אבן אביתור. הוא עולה באחד מפיוטי 'שיר המעלות' שלו, וכן בכמה מפיוטי הוולת שלו; ראה גרנט, שם, עמ' 6, ובהערה 6 שם. תופעה דומה קיימת גם בסליחה שלו לתשעה באב 'איכה אהלי ידיות' (כהן, תשעה באב [לעיל, הערה 3], עמ' 247–251), אם כי שם חזר הפייטן על מילות הפתיחות בתחילת הסיומות.

72 פליישר, שירת הקודש (לעיל, הערה 40), עמ' 203.

מוצאים ציונים מפורשים בקטעי הגניזה המורים על אמירת סטרופת הפתיחה (או חלק ממנה) בין מחרוזת למחרוזת.⁷³ לעומת זאת, בכתבי היד האיטלקיים שבהם מעתיק פיוט ה כמעט אין זכר לרפרין כזה. לרוב אנו מוצאים בהם רק ציון לאמירה חוזרת של סטרופת הפתיחה בסוף הפיוט (כך בכ"י א, ד, ה, ו); יוצא מכלל זה רק עד נוסח ט, שבו חזר המעתיק על הטור האחרון של סטרופת הפתיחה ('בְּחֹדֶשׁ הַעֲשִׂירֵי בַעֲשָׂרָה בְּטַבַּת') בין מחרוזת למחרוזת. מכל מקום, קטעי הגניזה קדומים לכתבי היד האיטלקיים, ועל כן מסתבר שבתחילת שימושן של סליחות אלו בעשרה בטבת, בקהילות המזרח, נאמר הפזמון בין מחרוזת למחרוזת, ואילו בשימוש המאוחר של הפיוט במנהג רומא הסתפקו רוב הקהילות באמירת סטרופת הפתיחה בתחילת הפיוט ובסופו.

הנוכחות הגדולה של קישוטי תבנית בסליחות לעשרה בטבת של אבן אביתור בולטת במיוחד על רקע סליחותיו של רב סעדיה גאון ליום זה. כבר הודגש במחקר שפיוטיו של רב סעדיה גאון השפיעו על אבן אביתור במידה ניכרת.⁷⁴ נוסף על כך, הסליחות של רב סעדיה גאון לצומות הקלים היו הפיוטים המרכזיים לימים אלו בקהילות המזרח: ברוב קטעי הגניזה המביאים פיוטים לצומות אלו אנו מוצאים סליחות של רס"ג. סביר מאוד אפוא שאבן אביתור הכיר את סליחותיו של רס"ג לעשרה בטבת. לאור זאת, ראוי להבליט את ההיעדר המוחלט של קישוטי תבנית בסליחות רס"ג ליום זה. אמנם בסליחותיו לתשעה באב השתמש רס"ג בקישוטי תבנית אחדים כגון פתיחות מקראיות ומילות קבע,⁷⁵ אך סליחותיו לצומות הקלים כתובות ללא כל קישוטי תבנית, לבד מן האקרוסטיכון והחרוז.⁷⁶

מתוך כתבי הגניזה יש בידנו עדויות על קהילות לא מעטות שצירפו בצומות הקלים סליחות של רס"ג ושל יוסף אבן אביתור. כך עולה, למשל, מקטע הגניזה המזרחי שהוזכר לעיל (כ"י ירושלים, הספרייה הלאומית 577.6.40 + כ"י קמברידג',

73 כך למשל בכ"י פריז, כ"ח IV.C 384 והמשכו הישיר כ"י קמברידג', ספריית האוניברסיטה T-S NS 273.160-162, בסליחות 'מימים ימימה' ו'מדי שנה בשנה' (שתיהן ל"ז בתמוז). בשתי סליחות אלו סטרופות הפתיחה מוגדרות כ'פזמאן גמאר' (פזמון שנועד לגמור [כל מחרוזת]; לציון זה ראה פליישר שם); ובנוסף, בין מחרוזת למחרוזת יש ציון מפורש המורה על אמירת סטרופת הפתיחה בשלמותה. לעומת זאת, בהעתקות של סליחותיו של אבן אביתור לתשעה באב מסומנים כרפרין רק שני הטורים האחרונים – או רק הטור האחרון – של סטרופת הפתיחה; ראה על כך כהן, תשעה באב (לעיל, הערה 3), עמ' 218.

74 ראה ח' שירמן, תולדות השירה העברית בספרד המוסלמית, ערך, השלים וליווה בהערות ע' פליישר, ירושלים תשנ"ו, עמ' 159, הערה 73.

75 לשימוש במילות קבע ראה למשל את הסליחה 'אני הגבר מנעורי בכאב מתבוסס' (סידור רס"ג [לעיל, הערה 9], עמ' שכו–שכו); פתיחות מקראיות באות למשל בסליחה 'איכה רחובות עיר' (שם, עמ' שכו–שכו), וכן בסליחה 'זכור תבוסת צאן טבחה' (שם, עמ' שכו–של). סליחה אחרונה זו מיוסדת גם על נושא קבע (עשר הקרנות).

76 לסליחות רס"ג לצומות הקלים ראה שם, עמ' שלב–שלח.

ספריית האוניברסיטה T-S NS 110.1), הפותח בקרובת הי"ח 'בן אדם אלות' לעשרה בטבת: בחטיבה השישית של הקרובה מובאות תחילה שלוש סליחות של רס"ג לעשרה בטבת,⁷⁷ ומיד לאחריהן ארבע סליחות של אבן אביתור לאותו היום. הרכב דומה חוזר גם בכתבי יד לצום גדליה ולשבעה עשר בתמוז.⁷⁸ נראה שמבחינה מסוימת ראו הקהילות את סליחותיו של אבן אביתור כמעין המשך לסליחות של רס"ג; זאת למרות ההבדל החד שביניהן בכל הקשור לקישוטי התבנית.

ז. הטקסטים

שבע הסליחות מובאות כאן במלואן, בליווי חילופי נוסח וביאור, על פי סדר אלפביתי של התחלותיהן. יוצא מכלל זה פיוט ז ('איך המירו בנים כבודם'), המובא בסוף בשל היותו פיוט 'חטאנו' ולא סליחה 'רגילה' (ראה על כך לעיל בסוף סעיף ב). שלושה מן הפיוטים (א, ד, ו) ידועים רק מקטעי הגניזה. פיוט ב מופיע בקטע גניזה אחד בלבד, ואין העתקות ממנו בכתבי יד אחרים, אך הוא מופיע במחזורי רומניה הנדפסים; על כן, חילופי נוסח הובאו משני דפוסים קדומים של מחזור זה (קושטא ר"ע; ונציה רפ"ג). פיוט ג מופיע בכמה קטעי גניזה וגם בכתבי יד אשכנזיים ופרובנסליים אחדים. המהדורה מתבססת על קטעי גניזה אלו וכן על כל כתבי היד האשכנזיים והפרובנסליים הרלוונטיים (עד סוף המאה ה"ו) שהצלחתי לאתר. פיוט ה מופיע בעשרות רבות של כתבי יד, הכוללים מחזורי תפילה כמנהג רומא; מהדורת הפיוט כאן מתבססת על מבחר מייצג מכתבי יד אלו. לבסוף, פיוט ז מופיע בקטע גניזה אחד ובכתב יד אירופי אחד, והמהדורה מתבססת על שני כתבי יד אלו. ליקויים בכתבי היד הושלמו בסוגריים מרובעים, ואילו השלמות של קיצורים מובאות בסוגריים מזווים. אותיות חלולות הן אותיות שקריאתן מסופקת.

77 פרייהן צוינו לעיל בהערה 59. לדיון מקיף בהרכב הפיוטים שבכתב יד זה ראה: A. Shmidman, 'A 12th-13th Century Specimen of the Eastern Rite for the Tenth of Tevet,' *Hebrew Union College Annual* (בדפוס).

78 למשל, בכ"י פילדלפיה, אוניברסיטת פנסילבניה, המכון ללימודי יהדות מתקדמים (לשעבר: דרופסי קולג'), קטלוג הלפר 271, שמצטרף לכ"י ניו-יורק, בית המדרש לרבנים, אוסף אדלר 17-18.2855. ולכ"י קמברידג', ספריית האוניברסיטה T-S NS 110.98, מובאות שתי סליחות של רס"ג לצום גדליה ולאחריהן הפיוט 'אבכה חמס לזהטים' מאת אבן אביתור (טרם פורסם). גם בכ"י לונדון, הספרייה הבריטית Or. 5557 J דף 69 מובאות סליחות של רס"ג לי"ז בתמוז ולאחריהן הסליחה של אבן אביתור 'אמנם אלהי הרוחות'.

[א]

אָזְכוּר אֹמֵר וַיִּאֲגַעַה בְּמַהְמוֹר
 אֲאַנַח בְּנֶהְי תָמוֹר כָּל שְׁנֵי מְזֻמּוֹר
 בְּצוּם הָעֶשְׂרִי < שִׁירִי > | בְּשָׁנָה הַתְּשִׁיעִית בְּאַמּוֹר
 בַּחֲדָשׁ הָעֶשְׂרִי בְּעֶשְׂוֹר לְחֲדָשׁ לְאֹמֵר

5 בֶּן אָדָם | גְּלוּף אֶת שֵׁם הַיּוֹם בְּמַחְנָה
 גַּם הוֹדִיעַ אוֹתוֹ לְעַם הַנָּהָה
 בְּצוּם < אִם > הָעֶשְׂרִי < שִׁירִי > | דוּהַר סֶמֶךְ עַל יְרוּשָׁלַיִם ל[... ..] זֶה
 בְּעֶצֶם הַיּוֹם הַנָּהָה

10 וּמְשׁוּל | הַמְּשָׁל הַנָּהָה הָאֹמֵר מְשָׁמִים
 הַלֵּל וְצַע[... ..] לְ פִּי חֲזוֹי כְּמִים
 בְּצוּם < אִם > הָעֶשְׂרִי < שִׁירִי > | וְצָרַח כְּהַנִּים [... ..]

מקור הפיוט: כ"י קמברידג', ספריית האוניברסיטה T-S NS 110.1.

[א] פתיחות וסימונות מקראיות מיחזקאל כד, א ואילך, פרק המתאר את תחילת המצור על ירושלים בעשרה בטבת. 1-2 אזכור ... מזמור: השווה לטורים 1-2 בפיוט ב להלן. אזכור אומר וי: אגיד דברי אבל. ואגעה במהמור: אבכה בקול רם ביושבני במעמקים. הצורה 'מהמור' נגזרה מן התיבה היחידאית 'מהמרות' (תה' קמ, יא), וייתכן שיש בצורה זו גם עניין 'מרירות', על דרך הצורה 'המר' (זכ' יב, י), תוך השרשת הה"א של בניין הפעיל. על השכיחות של התיבות 'אגעה' ו'מהמור' אצל אבן אביתור ראה לעיל במבוא, סעיף ב. תמור ... מזמור: במקום שירי המזמור שהיו מושרים במקדש, על דרך איכה רבה פתיחתא יט (דף ח ע"א): 'אלו זכיתם הייתם יושבים בירושלים ואומרים שירים ומזמורים לפני הקדוש ברוך הוא, עכשו שלא זכיתם הרי אתם גולין לבבל וקוראים קינים ונהי'. לבחירת התיבה 'תמור' כאן בסמוך לתיבה 'נהי', השווה יר' לא, יד: 'נהי בכי תמרורים'; ונראה שהטור כולו מושפע מהקרובה הקלירית 'אאביך ביום מבך', שבה כתוב: 'אָהָמָה פִּיּוֹנָה נְהִי תָמוֹר שִׁירִי' (גולדשמידט, סדר הקינות [לעיל, הערה 10], עמ' קנו). 3-4 בשנה התשיעית ... לאמר: יח' כד, א. 5 בן אדם ... היום: על פי יח' כד, ב; ו'גלוף' הוא לשון חריטה. במחזה: כך נאמר במחזה, כלומר, בנבואה. 7 דוהר ... ירושלים: נבוכדנצר ('דוהר') התקרב לירושלים, על פי הפסוק הנ"ל. אמנם בפסוק כתוב "סמך ... אל ירושלים", אך כבר בכתבי יד של הספרי מצוטט הפסוק בחילוף 'אל' ב'על': "צום העשירי" זה עשרה בטבת שבו סמך מלך בבל על ירושלים' (ספרי דברים, פיסקא לא, מהד' פינקלשטיין, עמ' 51). 8 בעצם היום הזה: יח' כד, ב. 10 הלל: גלל. הלל וכו': אולי ניתן להשלים: 'הלל וצעק על'. פוחזי כמים: כינוי לחוטאים שבעם, שאליהם מכוונת הנבואה הזאת. הביטוי על פי בר' מט, ד. 11 כהנים: הטור לקוי, אך כנראה מוסב על האנשים שנסו מפני מלך בבל.

שפות הסיר שפות וגם יצוק בו מ[ים]

[אסף] | ודין[ם] אומרים היא הסיר לעלה

זמן [...] אליה קלונם לגלה

בצ'ום <הע'שירי> | השור ירף וכתף לכלה 15

ומבחר עצמים מלא

מבחר | טוב הצאן לקוח להאביכה

טיף נבואה זאת עליה לשפכה

בצ'ום <הע'שירי> | ירה עצמים תחתיה להחרי[כה] 20

גם בשלו עצמיה בתוכה

לכן | כלילת [יו] עיר הדמים שם תשיאה

כמו סיר אשר חלאתה בה תשנא[ה]

בצ'ום <הע'שירי> | לא נפל עליה גורל לכל מוצאה

לנתחיה לנתחיה הוצי[א]ה

כי | ממיתי צדיקים רבו בה בלא מספר 25

ממהר[י] לשפוך דם נקי בשפרפר

בצ'ום <הע'שירי> | נהה לשופכת על צחיח בלי חפר

22 חלאתה] ספק ה בתחילת התיבה

12 שפות ... מ[ים]: יח' כד, ג. 13 אומרים ... לעלה: הרשעים האומרים על ירושלים 'היא הסיר ואנחנו הבשר' (יח' יא, ג), כדי להעלות ולסלק את אימת החורבן הקרוב. 14 זמן ... לגלה: על פי יח' כד, ד: 'אסף נתחיה אליה' כדי לגלות את קלון מנהיגי העם; ועל פי פסוק זה ניתן להציע להשלים: 'זמן [נתחיה] אליה'. 15 חשור: לשון שפיכה. ירף וכתף: על פי יח' שם. לכלה: כדי שהם יישרפו ויכלו בסיר. 16 ומבחר ... מלא: שם. 17 מבחר ... לקוח: על פי יח' כד, ה. להאביכה: לגרום לעשן להתאבך מן הסיר. לחילופין, אפשר שמשמעו: כדי לגרום אבל ובכי, על דרך 'אָבִיךָ בְּיוֹם מָבֵךְ' (תחילת קרובת י"ח קלירית; ראה: גולדשמידט, סדר הקינות [לעיל, הערה 10], עמ' קנד, וראה בפירושו של המהדיר שם). 18 טיף: דברי הטפה, נבואה ו/ו טיף נבואה' הוא סמיכות הנרדפים). 19 ירה עצמים תחתיה: זרוק עצמות תחת הסיר, על פי יח' שם. להחרי[כה]: לחרוך, לשרוף. 20 גם ... בתוכה: יח' כד, ה. 21 כלילת [יו]פי: ירושלים, על פי איכה ב, טו. עיר הדמים: על פי יח' כד, ו. תשיאה: תוציא עליה שם רע, מלשון 'מפני שמישיאה שם רע בשכינותיה' (תוספתא כתובות ז, ד [מהדורת ליברמן עמ' 79]). 22 חלאתה: לשון זוהמה, על פי הפסוק הנ"ל. 23–24 על פי הפסוק הנ"ל. 26 ממהר[י] לשפוך דם: לעניין השווה משלי א, טז: 'וימהרו לשפך דם'. בשפרפר: עם זריחת השמש (ראה דנ' ו, כ). 27 נהה: קונן והתאבל (על ירושלים המתוארת בהמשך). לשופכת על צחיח: לירושלים, על פי תיאורה ביח' כד, ז. בלי חפר: כמו 'בלי חפר' (מדוחק החרוז), בלי

לא שפכתהו על הארץ לכסות עליו עפר

להעלות | סערת חמה להתפש בתפושות

סורת מורא נקם בה לעשות 30

בצ'ום <הע'שירי> | ענה עזבתי דמה פדם תבוסות
על צחית סלע ל[ב]ל[תי] הכסות

לכן | פורצתי פרץ ב[... ..]ה

פי יי דבר נבואה זאת [...]

בצ'ום <הע'שירי> | צופה נם לציון ההדורה 35

[אוי עי]ה הדמים גם אני אגדיל המד[ור]ה

[....]

[ב]

אזכור ואנח ואגעה במהמור

בדברי נהי תמורת כל מזמור

גם בזוכרי דברי נביא על הר המור

[ב] מקורות: כ"י לונדון, הספרייה הבריטית, אוסף גסטר Or. 12378 דף 9 (נוסח היסוד, א); מחזור רומניה, קושטא ר"ע, דף כב-כג (ב); סדור תפלות השנה למנהג קהלות רומניה, ונציה רפ"ג, דף 51 (ג). מספר דוידוון: א 2212.

חילופי הנוסח: כותרת: סליחה אבג 3 בזוכרי / בזכרי בג / דברי[ ] ליתא בג

בושה. 28 לא ... עפר: יח' שם. 29 להעלות סערת חמה: על פי יח' כד, ח. להתפש בתפושות: כדי שהרשעים ייתפסו ('תפושות' הוא מושא פנימי מאותו שורש לחיזוק העניין). 30 סורת מוראה: ירושלים ('מוראה' על פי צפ' ג, א: 'הוי מראה ונגאלה'). נקם בה לעשות: על פי יח' כד, ח: 'לנקם נקם'. 31 ענה: אמר (מוסב על הקב"ה). כדם תבוסות: כדם טמא שאדם פורש ממנו; ראה משנה אהלות ג, ה (והצורה נגזרה מ'מתבוססת בדמיך' שביח' טו, ו). 32 על ... הכסות: יח' כד, ח. 33 פורצתי פרץ: ללשון השווה שמ"ב ו, ח ועוד. 34 פי ... זאת: הפייטן מכוון לרמוז ליח' כד, ט (המובא בסוף המחרוזת): 'כה אמר אדני יי', אך משתמש בלשון יש' א, כ ועוד. 35 צופה: הנביא (על פי יח' ג, יז; לג, ז). נם: אמר (את הדברים שבטור הבא). לציון ההדורה: לירושלים בעת שעדיין לא התקיים בה הכתוב 'ויצא מבת ציון כל הדרה' (איכה א, ו). 36 [אוי] ... המד[ור]ה: יח' כד, ט.

[ב] סיומות מקראיות: יחזקאל כד, א ואילך (ראה גם בפיוט הקודם). 1–2 אזכור ... מזמור: השווה לפיוט א, טורים 1–2. ואגעה במהמור: ראה בביאור לפיוט א, טור 1. תמורת כל מזמור: במקום המזמורים שהיו מושרים במקדש (וראה לעיל בפיוט א בביאור לטור 2). 3 דברי נביא: דברי יחזקאל, המצוטטים בטור הבא ולאורך הפיוט. על הר המור: על אודות

וַיְהִי דְבַר יְיָ אֵלַי לְאָמֹר

5 דוֹרְשֵׁי הַקּוֹרוֹת הִלְלוּ הֵה לַיּוֹם
הַקָּשָׁה הַנִּפְלְאָה מִהַיּוֹת פְּדִיּוֹם
וְהוּא יוֹם קָרָא אֶל נוֹרָא וְאִיּוֹם
בֶּן אָדָם כְּתוּב לָךְ אֵת שֵׁם הַיּוֹם

10 זַעַם יְסוֹבְבֵנִי דָם וְחֵלֶב מְרֹנָה
חוֹל אֲחוּל לְחֹזֶן בֶּן בּוּזִי [י] הַחוּזָה
טִיף שְׂדֵי בְּקוֹרְאוֹ כְּתוּב נָא בְּמַחְזָה
אֵת עֲצָם הַיּוֹם הַזֶּה

15 יִלְלֵתִי אֲגַדִּיל כִּי־לֵלֵת אֲגַלִּים
כִּי כְּמַסְפַּד הַדְּדַרְיָמוֹן נִכְפְּלָה כְּפָלִים
לְעֵת חֲשׁוּפֵי שֵׁת שׁוֹלִיִּם הַשְּׁלִיכּוּ נַעְלִים
סִמְךָ מִלְךָ בְּכֹל עַל יְרוּשָׁלַם

4 יי] ידוה ג 5 הקורות] חקירות בג / הלילו] הלילו בג 6 הנפלאה] הנפלא בג / מהיות] בו נוסף אחריו בג 7 אל] ליתא בג 8 בן אדם] ליתא בג / כתוב] כתב ג / שם] כתב עצם ותיקן א 10 בוזי] בוזי בג 11 טיף] י' תלויה א / בקוראו] בקראו בג / כתוב] כתב בג 14 כמספד] ממספד בג 15 שת] ליתא בג 16 סמך] יום נוסף לפניו בג / בבבל] ידו נוסף אחריו בג

המקדש וירושלים (הכינוי 'הר המור' על שום שה"ש ד, ו, וראה מדרשו בתנחומא בבובר וירא ד (דף מג): "אלך לי אל הר המור", זה בית המקדש, שהיו מקטירין שם המור. ד"א... "אלך לי אל הר המור", זה ירושלים'. 4 ויהי ... לאמר: על פי יח' כד, א. 5 דורשי הקורות: המספרים את תולדות העולם (פנייה). המקבילות גורסות 'דורשי חקירות', והעניין זהה. הלילו הה ליום: קוננו והיאנחו על מה שהתרחש ביום זה, על פי יח' ל, ב. 6 הנפלאה: צ"ל 'הנפלא', בלשון זכר, כגרת המקבילות. מהיות פדיום: יום זה כל כך נורא עד כי אין לו פדיון (לצורה 'פדיום' ראה במ' ג, מט), כלומר, אי אפשר לשכוח את מה שקרה ביום ההוא. 7 והוא ... ואיום: והוא היום שהקב"ה ('אל נורא ואיום') קרא עליו את הדברים המצוטים בטור הבא. 8 בן ... היום: יח' כד, ב. 9 דם וחלב מרוה: מתוך הזעם רויתי, ונרמזת כאן גם התענית; השווה בבלי ברכות יז ע"א: "שבתני בתענית ונתמעט חלבי ודמי". 10 חול אחול: לשון רעדה ופחד. בן ... החוזה: יחזקאל הנביא. 11 טיף שדי: דברי הקב"ה. במחזה: בנבואה. 12 את ... הזה: יח' כד, ב. 13 כיללת אגלים: כיללת מואב שהגיעה עד אגלים, על פי יש' טו, ח. 14 כמספד הדדרימון: ביטוי למספד גדול מאוד, על פי זכ' יב, יא. נכפלה כפלים: האבל שלי כפול ממספד הדדרימון. 15 לעת... שוליים: בשעה שאנשים בזויים ('חשופי שוליים', השווה יר' יג, כו) השליכו נעלים (פעולה של חרפה ובזיון, על פי תה' ס, י) על בני ירושלים; ונראה שיש להשמיט את תיבת 'שת' (כמקבילות), והיא חדרה לכאן בהשפעת יש' כ, ד. 16 סמך ...

מִיּוֹם זֶה וְהִלָּאָה הַמוֹנֵי נִשְׁל
 נִכְאָב נִדְאָב נִחְלָשׁ נִחְשָׁל
 סוֹב [רָ] הַחוּזָה וְקָרָא לְעֵם הַנִּכְשָׁל
 וּמִשׁוּל אֶת בֵּית הַמָּרִי מִשָּׁל 20

עַד פֹּה לֹא חֲזִיתֶם תִּרְנַק אֲשָׁפוֹת
 פָּעְרוּ מִעֲתָה בְקָר וְעָרְב וּנְשָׁפוֹת
 עִיר קָרָא לְאֹמֵר שְׁפוֹת עַל רְשָׁפוֹת
 כֹּה אָמַר יְיָ שְׁפוֹת הַסִּיר שְׁפוֹת

קָרָאוּ שֵׁם הַמַּחְכִּים הַיּוֹתָם מִיּוֹמִים 25
 שְׁבִתָּה אֲנַחָה וְלֹא תִקּוֹם צָרָה פְּעָמִים
 תִּשְׁפּוֹת הַסִּיר הַשְּׁמַעְתִּיךָ מִשְׁמִים
 וְגַם יִצּוֹק בּוֹ מִים

18 נחשל] ונחשל בג [לך] [רָ] לך בג / החוזה] חוזה בג 20 את] אל בג 21 תרנן] ליתא בג / אשפות]
 אשפות בג 22 פעררו מעתה] פחדי ביעותה בג / בקר] בוקר ג 23 עיר] ציר בג / על רשפות] עלי תופות
 בג 24 יר] ידה ג 25 היותם] חיו ב היו ג / מיומיים] מיומים בג

ירושלם: יח' כד, ב; ולתיבה 'על' (במקום 'אל' שבפסוק) ראה לעיל בפיוט א, בביאור לטור
 7. 17 המוני: עם ישראל. נשל: נפל, הוסר מן הארץ. 18 נכאב ... נחשל: לנטייתו של
 אבן אביתור להשתמש ברצפים של מילים נרדפות ראה כהן, תשעה באב (לעיל, הערה
 3), עמ' 223. 20 ומשול ... משל: יח' כד, ג, וצ"ל 'אל' ולא 'את', כבפסוק ובמקבילות.
 12 עד ... חזיתם: עד כה לא ראיתם מצב שפל כזה. תרנן: הנוסח משובש, ואולי צ"ל 'תִּחְבֵּק',
 על פי איכה ד, ה: 'חִבְּקוּ אֲשָׁפוֹת'. המקבילות גורסות כאן 'לֹא חֲזִיתֶם אֲשָׁפוֹת', על פי אותו
 פסוק, אך 'אֲשָׁפוֹת' עדיף משום החרוז. 22 פעררו מעתה: פעררו פיהם מרגע שהחל המצור;
 ופעירת הפה עשויה לסמל מחווה של בהלה וחוסר אונים, או לרמוז לרעב. המקבילות
 גורסות כאן 'פְּחָדֵי בִיעוּתָה' (הניקוד על פיהן), אך קשה לפרש צירוף זה; ואולי ניתן לנקד:
 'פְּחָדֵי בִיעוּתָה', כסמיכות הנרדפים ('ביעותה' כמו 'ביעות', בצורת הנקבה); ולפי גרסה זו
 עניין הטור הוא: כל היום וכל הלילה סבלו מפחד ומבהלה. ונשפות: ולילות (מלשון 'נשף').
 32 עיר: צ"ל 'ציר', בהתאם לאקרוסטיכון, וכגרסת המקבילות; והכינוי מוסב על יחזקאל
 הנביא. שפות על רשפות: העמד את הסיר על האש ('רשפות'). המקבילות גורסות כאן 'שְׁפוֹת
 עֲלֵי תַנְפוֹת', ואיני יודע להלום גרסה זו. 24 כה ... שפות: יח' כד, ג. 25–26 היותם: נראה
 משובש, וכנראה צ"ל 'חִיּוֹתָם'; ומעין זה במקור ב ('חיו מִיָּמִים'), ועל פי הושע ו, ב: 'חִיּוֹנוֹ
 מִיָּמִים'. קראו ... פעמים: אנשי ירושלים שחיכו לחיים ולא למוות, או נביאי השקר שבהם,
 השלו את העם וקראו את דברי ההרגעה 'שבתה אנחה' (על פי יש' כא, ב), 'ולא תקום צרה
 פעמים' (על פי נחום א, ט). וללשון 'קראו שם' ראה יר' מו, יז. 27 תשפות הסיר: על פי יח'
 כד, ג. 28 וגם ... מים: שם.

יִצוּק בּוֹ מֵיָם לְנַחֵץ כָּל רוּתַח
 וְסָחֹב וְהַשְׁלַךְ מִבְּחַר כָּל נִתַח 30
 רְשַׁעְתִּי לְשׁוֹנֵי מִתַּח
 אָבֵא כְּעֵנִי שׁוֹאֵל עַל פֶּתַח
 א-ל <מ>לך <י>ושב <ע>ל <כ>סא <ר>חמים

29 לנחץ כל] לנתח / רותח] רתח בג 30 וסחוב] וסוב בג / והשלך] השלך בו בג 31 רשעתי] פשעתי נוסף
 לפניו בג / לשוני מתח] לשוב אמתח בג

29 יצוק ... רותח: הוסף מים לסיר, לזרו ('לנחץ') את הבישול. אך השימוש בשורש 'נחץ'
 בבניין זה נדיר מאוד, והתחביר קשה במקצת (שכן, אין הוא מזרוז את ה'רותח', אלא את
 הבישול), ועל כן יש להעדיף את גרסת המקבילות: 'לנתח', כלומר, לכתוש את הדברים
 שבסיר, כסמל לפורענות בני ירושלים. רותח: התיבה 'רותח' משמשת כאן כשם עצם, המוסב
 על הדברים הרותחים בתוך הסיר; ובמקבילות 'רתח' (ושניהם על בסיס הצורה המקראית
 'רַתְחִיהַ' [יח' כד, ה]). 30 והשלך ... נתח: על פי יח' כד, ד. 31 רשעתי: יש להשלים לפניו
 'פְּשַׁעְתִּי', כנדרש לחתימת שם הפייטן וכגרסת המקבילות. לשוני מתח: הרחב ופתח את פי
 כדי שאתפלל לפניך. המקבילות גורסות 'לְשׁוֹב אֶמְתַּח', כלומר, ארחיב את פי לשוב אליך
 בתפילה; אך נוסח הפנים מחוור יותר, והוא עיקר.

[ג]

ללרב בן שטנאש ז' <כרוננו> ל' <ברכה>

אַזְכְּרָה מְצוּק אֲשֶׁר קָרָאֲנִי
בְּאַרְבַּע מִכּוֹת בְּחֹדֶשׁ זֶה דְּכָאֲנִי
גִידְעֵנִי דִּיכָאֲנִי הִנְיָאֲנִי הַכָּאֲנִי

[ג] מקורות: כ"י קמברידג', ספריית האוניברסיטה T-S NS 110.1 (נוסח היסוד, א); כ"י ניו-יורק, בית המדרש לרבנים, אוסף אדלר 3631.10 (עד טור 20, עם ליקויים רבים, ב); כ"י קמברידג', ספריית האוניברסיטה T-S AS 124.312 (טורים 8-27, עם ליקויים רבים, ג); כ"י ניו-יורק, בית המדרש לרבנים Ms. 8972 (מחזור כמנהג אשכנז המזרחי, המאה ה"ג-י"ד, ד); כ"י ברלין, ספריית המדינה Or. Fol 1224 (מחזור כמנהג אשכנז המזרחי, המאה ה"ג-י"ד, ה); כ"י אוקספורד, ספריית הבודליאנה Opp. 166 (נויבאואר 1160; ספר סליחות כמנהג אשכנז, המאה ה"ד, ו); כ"י רומא, וטיקן, הספרייה האפוסטולית Cod. ebr. 315 (ספר סליחות כמנהג אשכנז, המאה ה"ד, ז); כ"י פרמה, ספריית הפלטינה 3139 (דה-רוסי 588, ריצ'לר 1126; ספר סליחות כמנהג אשכנז, המאה ה"ד, ח); כ"י ציריך, אוסף יסלון 16 (סדור כמנהג אשכנז המזרחי, המאה ה"ד, ט); כ"י אוקספורד, ספריית הבודליאנה Opp. 668 (נויבאואר 1026; מחזור כמנהג אשכנז המזרחי, המאה ה"ד, י); כ"י פרמה, ספריית הפלטינה 1265 (ריצ'לר 1017; סדור כמנהג אשכנז המזרחי, המאה ה"ד, כ); כ"י רומא, וטיקן, הספרייה האפוסטולית Cod. ebr. 553/1 (סדר ארבע צומות כמנהג פרובנס, המאה ה"ד, ל); כ"י ניו-יורק, בית המדרש לרבנים Ms. 4471 (מחזור כמנהג פרובנס, המאה ה"ט, מ). נדפס: ש' אליצור, למה צמנו (לעיל), הערה 16, עמ' 102-104. מספר הוידוון: א 2287.

חילופי הנוסח: 2 בארבע [בארבעה / בחדש] לחדש [בשוליים] ד בחודש וט לחדש ז / דכאני [הכני הזטיכל היכני דו 3 גידעני] גדעני הוחטיכלמ / דיכאני [לית א דהוחטיכלמ / הניאני] והנאני ד הנאני ה הניעני ט הינאני י וגם נוסף אחריו ח השיאני נוסף אחריו ל / הכאני] והכאני דה היכאני י דיכיאני ו דכאני ל השיאני מ

[ג] 1 מצוק: צרה. אשר קראני: שקרה לי (לצורה זו, הנגזרת מן השורש 'קרה' על דרך שורשי ל"א, ראה איוב ד, יד: 'פחד קראני'); אך ייתכן שהכוונה היא: שהקב"ה קרא עלי וביצע נגדי. 2 בארבע מכות: ארבע צרות אירעו בחודש טבת, והפייטן הולך ומונה אותן בהמשך: תרגום התורה ליוונית; מות עזרא הסופר; המצור על ירושלים; וביאת הפליט לספר על חורבן המקדש ('יום שמועה'). בחלק מן הדפוסים האשכנזיים המאוחרים שונה המספר 'שלוש' (ראה למשל: סדר עבודת ישראל [מנהג פולין], רעדעלהיים 1902, עמ' 608). אולם, כל מקורות הפיוט שבכתבי יד גורסים 'ארבע' (כך בכל כתבי היד ששימשו בסיס למהדורה זו, וכך גם בכתבי יד מאוחרים הרבה יותר, כגון כ"י מיינץ, הספרייה העירונית HS.II.428 [ספר סליחות כמנהג אשכנז, המאה ה"ז]), וכגון כ"י מוסקבה, אוסף גינצבורג 582 [סדר ארבע צומות וארבע פרשיות כמנהג פרובנס, המאה ה"ח]). ואכן, כאמור, הפיוט מתייחס במפורש לארבעה אירועים של חודש טבת. ברור אפוא שהנוסח המקורי הוא 'ארבע', וכנראה אחד המדפיסים שינה את המספר כדי להתאים אותו למספר ימי התענית המובא להלן בטור 6. לדיון נרחב בעניין שינוי זה ראה אליצור, למה צמנו (לעיל), הערה 16, עמ' 102, הערה 150. 3 גידעני ... הכאני: ייתכן שארבעת הפעלים המובאים כאן באים להמחיש את ארבע המכות שזכרו בטור הקודם (אם כי ברוב כתבי היד האירופיים מובאים שלושה פעלים בלבד). כמה

אך עתה הלאני

5 דיִעֲכַנִי בְשִׁמְנָהּ בּו שְׁמֵאלִית וַיִּמְנִית
הֲלֵא שְׁלֵשָׁה יָמִים נִקְבְּעֵתִי בְתַעֲנִית
וּמְלַךְ יוֹן אֲנֹסְנִי לְכַתּוּב דַּת יְוֹנִית
וְעַל גְּבִי חָרְשׁוֹ חוֹרְשִׁים הָאֲרִיכוּ לְמַעֲנִית

זועמתי בתשעה בו בכלמה וחפר

4 [אך] איך ז' / הלאני] הילאני ו 5 דיִעֲכַנִי] דכאני ז' דכעני כ' דעכו ל' דחפני מ' / בשמנה בן] בו בשמונה ה' / בשמנה] בשמונה דהוחטי / שמאלית] שמאלת ד 6 שלשה] שלשת דהוחטיכלמ שלושת ו על נוסף לפניו ט' / ימים] ליתא דזכ אלה ט' נקבעתי] קבעתי דהוחטי / בתענית] תענית דהוחטיכ 7 [יון] יוון דהוטי / אנסני] אינסני ה' / דת] ליתא מ' / יונית] יונת בוחכל 8 ועל] על דהוחטיכלמ ליתא ח' / חורשים] חרשים י' / האריכו] והאריכו חחי' / למענית] מענית דהוחטיכ בשוליים ל 9 זועמתי] זעמתי ז' / בתשעה] בשמונה ה' / בן] ליתא ד / בכלמה] בכלימה דהוחטימ

מכתבי היד מוסיפים כאן מילות של איחוי (כ"י ח מוסיף 'וְגַם', ושני כתבי יד – כ"י ד וכ"י ה – מוסיפים ו' החיבור), אך ברור שמדובר בתיקוני יתר, שכן אבן אביתור נהג דרך קבע להשמיט את מילות האיחוי ברצפים של פעלים עם כינויי מושא בגוף ראשון; ראה במבוא, הערה 17. הניאני: לשון מניעה והסרה; והשווה ללשונו של אבן אביתור בתיאור קריעת ים סוף: 'נִבְכָּיִם בְּקַע וְעִזִּים הִנָּאָה' (פליישר, יום ויושע [לעיל, הערה 39], עמ' 513). כ"י ט גורס כאן 'הִנָּעֲנִי', ועניינו: טלטלני בגלות; אך על פי חוק הקריאה הקשה יש להעדיף את נוסח הפנים. הכאני: הכאיב לי (להוראת התיבה ראה יח' יג, כב). בשני כתבי יד מובא הפועל 'הִשְׁיֵאֲנִי', וכנראה כוונתו: הסית נגדי (על דרך תה' פט, כג). 4 אך ... הלאני: איוב טז, ז. 5 דיִעֲכַנִי: החשיך את אורי; וראה את המסורת המובאת במגילת תענית בתרא על שלושת ימי החושך שנגזרו כעונש לתרגום התורה ליוונית (אליצור, שם, עמ' 70). בכמה מן המקבילות מובא כאן פועל כללי יותר (כ"י ז: 'דְּכָאֲנִי'; כ"י מ: 'דְּחַפְנִי'), ולפי גרסות אלו אין כאן רמז לימי החושך; אך נראה שגרסאות אלה אינן אלא ניסיונות לפשט את הלשון, ונוסח הפנים עיקר. שמאלית וימנית: החושך שרר בכל מקום. 6 שלשה ... בתענית: רצף של שלושה ימי תענית נקבעו כנגד שלושת האירועים שהתרחשו בח', ט' וי' בטבת (למסורות על ימות צום בח' ובט' בטבת ראה אליצור, שם, עמ' 191–199). 7 דת יונית: תרגום התורה (ד'ת') ליוונית. לגבי מסורת זו ראה אליצור, שם. 8 ועל ... למענית: על פי תה' קכט, ג. ציור מקראי זה עולה גם בפיטו ה' להלן: 'וְתִאֲרִיךְ עַל גְּבִי מַעֲנִית הַמַּתְרִשֶׁת' (טור 16), וכן בעוד פיוטים רבים של אבן אביתור (השווה למשל ליוצר 'אזכור מעללי שוכן חביון': 'לְפָדוֹת גְּאוּלְיוֹ מִמְאָרִיכֵי מַעֲנִית'; ראה ש' אליצור, 'בין יוסף ליוסף: לזהות מחברו של יוצר קדום', תרביץ עא [תשס"ב], עמ' 74). רוב המקבילות גורסות כאן 'על', אך כנראה מדובר בתיקון מאוחר בהשפעת לשון הפסוק. בסוף הטור, הפייטן קיצר את לשון הפסוק כדי להתאימו לחרוז ('לְמַעֲנִית' במקום 'לְמַעֲנִיתִם'). אמנם, רוב המקבילות משמיטות כאן את ה'ל' בראש התיבה, אך נראה שמדובר בתיקון מאוחר, כדי לפשט את התחביר. 9 בתשעה: כ"י ה גורס כאן 'בְּשִׁמְנָה', אך ככל הנראה מדובר בשיבוש, שכן לא ידועה מסורת על מות עזרא בשמונה

10 חֶשֶׁף מְעִילִי מְעִיל הוֹד וְצַפֵּר
טְרוּף טְרוּף בּוֹ הִנְתַּן אֲמָרֵי שֹׁפֵר
הוּא עֲזָרָא הַסּוֹפֵר

יּוֹם עֲשִׂירֵי בּוֹ צִיּוֹה בֶּן בּוּזֵי הַחוּזָה
כְּתָב לְךָ אֵת שֵׁם הַיּוֹם בְּסֵפֶר הַמַּחְזָה
15 לְהִיּוֹת לְזִכְרוֹן לְעַם נִמְסָה נִמְבּוּזָה
אֵת עֲצָם הַיּוֹם הַזֶּה

מִנֵּינן סֹדֵר חֲדָשִׁים בְּחַמְשָׁה בּוֹ אָעִיר

10 חשף] חשך ההוטיטיכ / מעילי] מעילי מ / מעיל] ליתא ז / מעיל הוד] הוד מעיל ה / וצפר] וספר ל ושפר מ 11 טרוף טורף] טרף זכ / בו] ליתא מ / הנתן] הנותן בגדהוטיכלמ / שפר] בשו ליים ל 12 עזרא] הכהן נוסף אחריו בלמ 13 עשירי] העשירי דה / בו] ליתא דזוכ / ציוה] צוה גדהוטיכ צוה ל צוית ח צוה מ ליתא ו / בן] לבן החיו 14 כתב] כתוב ההוטיכ / את] ליתא ההוטיכל / שם היום] ליתא ההוטיכ הזה נוסף אחריו ח / בספר] בספרי גלמ 15 להיות] ליתא ההוטיכ / לזכרון] לזכרון ו / נמס] נאמס ה נמאס ו / נמבוה] ונבוה ההוטיכלמ 16 את] ליתא למ / עצם] בעצם ל / עצם היום] העם ד 17 מנין] מינין היו מניין דזכ כתב מינין ותיקן מניין ט / חדשים] החדשים הווי / אעיר] העיר ההוטיכ

בטבת. וחפר: ובושה. 10 חשף: הסיר. חלק מן המקבילות גורסות 'חשף', והעניין זהה. מעילי: כ"י נ גורס: 'חשף מְעִילִי', אך כנראה מדובר בשיבוש בעקבות המילה הבאה. וצפר: כתר; ראה יש' כה, ה; יח' ז, י. כ"י נ גורס כאן 'וְצַפֵּר', כלומר: ויפוי. כ"י מ גורס 'וספר', וכנראה כוונתו לתפקידו של עזרא כסופר, אך ייתכן שמדובר בשיבוש פונטי. מעיל הוד וצפר: האדם שעטף אותנו כעטרת הוד, הוא עזרא הסופר (על פי המשך המחזות). למסורת על מות עזרא בט' בטבת ראה אליצור, שם. כ"י ה גורס כאן 'הוֹד מְעִיל', והוא סמיכות תיאור הפוכה (והמשמעות זהה). כ"י ז משמיט את התיבה 'מעיל', ועל פי גרסתו אין כאן מטפורה של בגד, אלא ההוד עצמו הוא מטפורה לעזרא. 11 טרוף טורף: נלקח מאתנו, נפטר; והלשון על פי בר' לו, לג. הנתן אמרי שפר: עזרא הסופר, שלימד את העם תורה ('אמרי שפר'). המליצה על פי בר' מט, כא. 12 הוא ... הסופר: אין פסוק בלשון זה, ואולי התבסס הפייטן על עזרא ז, ו. 13–16 יום עשירי וכו': כוונתו לנבואת המצור על ירושלים (יח' פרק כד), שניתנה ליחזקאל בעשרה בטבת. 13 ציוה וכו': הקב"ה ציוה את יחזקאל הנביא ('בן בוזי החוזה'). 14 כתב ... היום: יח' כד, ב. בספר המחזה: בספר הנבואות. 15 לעם נמס נמבוה: עם ישראל המדוכא בגלות; לצירוף ראה שמ"א טו, ט. 'נמבוה' הוא לשון ביוזי; צורה זו הייתה חביבה על אבן אביתור (ראה במבוא, סעיף ב), ונוסח זה עיקר. אולם, נראה שצורה יחידאית זו הייתה זרה בעיני הקהילות, ועל כן רוב המקבילות גורסות כאן 'ונבוה'. שינוי זה ניתק את הקשר עם הפסוק הנ"ל, וסלל את הדרך להחלפת 'נמס' ב'נמאס', כפי שמצאנו בכ"י כ. 16 את עצם וכו': יח' כד, ב, מאמצע הפסוק; כ"י מ גורס כאן 'בְּעֲצָם', והוא על פי סוף הפסוק הנ"ל. 17–20 מנין וכו': בבבלי ר"ה יח ע"ב מובאת מחלוקת בין ר' שמעון לר' עקיבא לגבי הצירוף 'צום העשירי' (זכ' ח, יט). לדעת ר' עקיבא, מדובר בעשרה בטבת (המצור על ירושלים), ועל

נְהִי וַיִּלֵּל בְּמוֹ פִי אֶפְעִיר
סֹדֵר פְּוֹרְעַנְיּוֹת בְּתוֹךְ לִבִּי יְ[בְעִיר]
בְּבוֹא הַפְּלִיט לְאֹמֶר הוֹכְתָה הָעִיר

20

עַל פְּנֵי אֶבֶק זְרִיתִי
וְעַל אֵלֶּה קָבֵר צַר לִי כְרִיתִי
פְּצִיתִי עַל אֲרֻבְעַתָּן לוֹ חֵץ בְּלִבִּי יְרִיתִי

18 וילל] ויללה ה ויילל דטמ וילל כל ויללה וי אל נוסף אחריו מ / במו פי] כתוב כמילה אחת דהוהטיכ 19 פורעניות] פורענ[יו]ת ג פורעניות ז פורענויות ל פורענות מ / בתוך] גם הוא ג גם ל ליתא מ / י[בעיר]] יבעיר בדהוהטיכלמ הבעיר גח 20 בבוא] בבא זטילמ אלי נוסף אחריו דהוהטיכ / הפליט] מירושלם נוסף אחריו ל מ / לאמר] ליתא טכלמ / הוכתה] הכתה ל הבקעה (!) ח 21 על] על אלה נוסף לפניו גדהוהטיכלמ / פני] פניי ה / אבק] אברך (!) מ / זריתי] זריתי דהט 22-23 במקורות דהוהטיכ סדר הטורים הפוך אך החילופים מובאים כאן לפי סדר הטורים בנוסח הפנים 22 קבר צר] צרות קבר ח הצרות קבר ל / צר לי] צרות מ / ועל... צר] צרות קבר על אלה דהוי צרות על צרות על אלה ז צרות קבר על יי אלה ט צרות על קבר אלה כ / לי] ליתא דוטכ / כריתי] קריתי ז זריתי ט 23 פציתי] פצתי

פי ר' שמעון, מדובר בחמישה בטבת (ביאת הפליט). הגמרא מסבירה שעל פי הדעה הראשונה, הצומות שבפסוק הנ"ל מסודרים לפי 'סדר חדשים' (וכך, 'צום העשירי' מובא אחרי הצומות שבחדשים האחרים, אף על פי שהמצור על ירושלים התרחש לפני שאר האירועים), ואילו על פי הדעה השנייה הם מסודרים לפי 'סדר פורעניות' (כלומר, הפורעניות נמנות בסדר שבו הן התרחשו). כאן אומר הפייטן שהוא מתאבל כנגד שתי הדעות: הוא אינו מתאבל רק על פי 'סדר חדשים', אלא גם בחמישה לחודש, על פי 'סדר פורעניות'. 17 אעיר: אעורר את זכרם של אירועים אלו ואתאבל עליהם. חלק מן המקבילות גורסות כאן 'העיר', והוא מוסב על הקב"ה, שהסב עלינו את כל הצרות הללו; אך נוסח הפנים עיקר, שכן הוא משתלב עם הניסוח בגוף ראשון בטור הבא. 18 אפעיר: אשמיע (מלשון פעירת פה). ולטור כולו השווה לשונו של אבן אביתור בסליחה 'אילצני ביום זה' לתשעה באב: 'קול נְהִי וַיִּלֵּל לְכֵן בְּמֶר אֶפְעִיר' (כהן, שם, עמ' 233), וכן את לשונו בסליחה 'מימים ימימה' לי"ז בתמוז: 'מְסַפֵּד תְּמָרוֹרִים בְּמוֹ פִי אֶפְעִיר' (כ"י קמברידג', ספריית האוניברסיטה T-S NS 273.161). 19 י[בעיר]: יבעיר אש, כלומר, יגרום לצער ולכאב. ההשלמה על פי רוב המקבילות; המקבילות האחרות גורסות כאן 'הַבְּעִיר', והוא מוסב על הקב"ה, שהסב עלינו את כל הצער הזה. 20 בבוא ... העיר: על פי יח' לג, כא. חלק מן המקבילות מוסיפות כאן את התיבות 'אלי' ו'מירושלם' כדי להיצמד יותר ללשון הפסוק. 21 על ... זריתי: ביטוי לאבלות (השווה איוב ב, יב). 22-23 ועל ... יריתי: על פי האקרוסטיכון צריך טור זה לפתוח באות פ, והטור הבא באות צ, אך מכיוון שהאות צ מופיעה בראש הסימט המקראית השתבש האקרוסטיכון (והעניין תוקן בכ"י ד, ה, ו, ז, ט, י, ל). 22 קבר ... כריתי: חפרתי קבר צר לעצמי (ללשון השווה בר' נ, ה); הפייטן מדמה את עצמו שוכב דחוק בקבר צר, וכביכול נחשב כמת בשל כל הצרות שנמנו כאן. למטפורת הקבר כחלק מאבלות על צרות השווה לשונו בסליחה 'אנחה תעירני' לתשעה באב: 'נְקַבְרָתִי בַחַיִּים בְּקַבְרֵי תוֹגוֹת' (כהן, שם, עמ' 253). 23 פציתי: לשון השמעת קול (פציית פה). חלק מן המקבילות גורסות 'פְּצִיתִי' (צורה פייטנית נפוצה), והעניין זהה. על: חלק מן המקבילות

צדיק הוא יי כי פיהו מריתי

25 קראתי שמך מתנחם על רעתי
ראה עניי ושמע קול פגיעתי
שמעתי תחנתי חיש נא ישועתי
תעלם אונך לרוחתי לשועתי

30 ירח טבת מאד לקיתי בו
ונשתנו עלי סדרי שמו ונתיבו
סרתי פשעתי גלה סדרי טובו

דהוי (בגיליון כ"י ה יד אחרת תיקנה פציתי) / על עלי דחטכ לי מ / ארבעתן] ארבעתיהן מ / לו] ליתא ההוי / חץ] וחץ מ / בלבי] בלבי ה ללבי ז בי דטמ בקרבי (בשוליים) ל יריתי] ירתי כ 25 שמך] נוסף אחריו יי הוי על] עלי ז 26 עניי] עוני ד עוניי הו נוסף אחריו וחלצני כ / קול] ליתא ז בקול דח כתב קולי ותיקן ו 27 שמעתי] שמעת ג שמע נא ד שמע הוחטיכלמ / תחנתי] תחנתי דימ / חיש] וחיש הוחכלמ / נא] ליתא מ 28 תעלם] אל נוסף לפני הוחטיכלמ / אונך] אונך ד משמוע נוסף אחריו ל / לרוחתי] לרוחתי דהוטי בשוליים ל / לשועתי] ולשועתי דהיכ ולשועתי וט כתב ולשועתי וסימן את הו' הראשונה למחיקה ז 30 ונשתנו] ונישתנו ה / סדרי] סידרי וט / שמו ונתיבו] נתיבו דהוטיכ טובו ונתיבו ח 31 פשעתי] פשעי (!) כ כתב פשעתי ותיקן ו / גלה] יגלה דט וגלה יו לי נוסף אחריו דהוחטיכלמ / סדרי] סידרי הוט סודי חל

גורסות כאן 'עלי'. גרסה זו מתאימה לסגנון הסעדיאני של אבן אביתור; לדוגמאות נוספות שבהן השתמש אבן אביתור בתיבת 'עלי' במקום 'על' ראה גרנט, חמש עשרה שירות (לעיל, הערה 11), עמ' 26, הערה 24. על ארבעתן ... יריתי: בעקבות ארבע הצרות שנמנו אומר הפייטן: 'לו חץ בלבי יריתי', כלומר, הלוואי שאמות. בחלק מן המקבילות מושמטת התיבה 'לו'; לפי גרסות אלו, יריית חץ ללב מסמלת אבלות. 24 צדיק ... מריתי: איכה א, יח. 25 קראתי שמך: איכה ג, נה. על: כ"י ז גורס כאן 'עלי', וראה בביאור לטור 23. מתנחם על רעתי: כינוי להקב"ה, המתחרט על הרעה שהסב לעמו (ראה יר' מב, י ועוד). 26 עניי: כ"י ל גורס כאן 'ראה עניי ושמעתי', אך ככל הנראה מדובר באשגרה בהשפעת תה' קיט, קנג. קול פגיעתי: קול תפילתי (ראה בר' כח, יא ומדרשו בבבלי ברכות כו, ב: "ויפגע במקום וילן שם", ואין פגיעה אלא תפלה). 27 שמעתי תחנתי: הפייטן מפגין ביטחון שהקב"ה כבר שמע את תפילתו (על דרך תה' ו, י). המקבילות האירופיות גורסות כולן 'שמע', כבקשה לעתיד. 28 תעלם ... לשועתי: איכה ג, נו. אך שם כתוב: 'אל תעלם אונך', וכך גם בכל המקבילות, וכן עיקר; השמטת התיבה 'אל' בנוסח הפנים יוצרת משפט בלתי הגיוני, ויסודה כנראה בניסיון 'לתקן' את האקרוסטיכון. אך אין בכך צורך, שכן התיבה 'תחנתי' בטור הקודם כבר השלימה את האקרוסטיכון. 30 ונשתנו וכו': דרכי טבת התהפכו נגדי. 31 גלה ... טובו: הראה לנו את הצד הטוב של החודש. סרתי ... טובו: לקשר שבין חלקי הטור ראה אליצור (שם, עמ' 104) שפירשה: 'מכיוון שאני מתוודה שסרתי ופשעתי, אני מצפה שהקב"ה

הַאוֹמֵר לֵיָם עַד פֶּה תְּבוּא

אֵל מֶלֶךְ

[ד]

אָנָּה אֲנִי־תִי בְיוֹם זֶה הָאֶלְתּוֹ הַיְשָׁנָה
 בְּזִכְרֵי מַכַּת אֵל אֲשֶׁר הִכָּה וְשָׁנָה
 גַּם אֲזַכְּרָה תְּלָאֵת הַחֹדֶשׁ הַנֶּשְׁנָה
 וַיְהִי בְעֵשְׂתֵי עֶשְׂרֵה שָׁנָה

32 [האומר] האמר ז / עד] ליתא מ תבוא] תבא דוכל

[ד] מקור הפיוט: כ"י קמברידג', ספריית האוניברסיטה T-S NS 110.1.

ישוב להיטיב לי'. וראה גם פירוש הפיוט בכ"י אוקספורד, ספריית הבודליאנה, Opp. 681 (נויבאואר 1213), שהסביר: אף על פי שפשעתי גלה לי סדרי טובו. 32 האומר ... תבוא: הקב"ה, הגובר על סדרי הטבע ושיש בכוחו לגלות את סודותיהם; הכינוי על פי איוב לח, יא. בשני כתבי היד הפרובנסליים (כ"י ל, מ) מופיעה כאן מחרוזת נוספת המעבירה לפסקת 'אל מלך': 'שגיא כח שוכן מרומים / לָנו הַיּוֹם תְּשַׁלַּח נְחוּמִים / וְהַפּוֹךְ לְשִׁמְחָה אַךְ בְּעֵה הַצּוּמִים / אֵל מֶלֶךְ יוֹשֵׁב עַל כְּסֵא רְחִימִים' (לשון הפסקה מושפעת מיר' לא, יב. כך הנוסח על פי כ"י ל; בכ"י מ כתוב 'סגיא' במקום 'שגיא', ואחרי 'והפוך' נוסף 'לששון', ושם נקטע כתב היד). המחרוזת קבועה למדיי במנהג פרובנס, והיא שבה ועולה גם בכתבי יד פרובנסליים מאוחרים (כך למשל בכ"י ניר-יורק, בית המדרש לרבנים Ms. 4198 [סדר ארבע צומות כמנהג פרובנס, המאה הי"ז], וכן בכ"י מוסקבה, אוסף גינצבורג 582 [סדר ארבע צומות וארבע פרשיות כמנהג פרובנס מן המאה הי"ח]). מחרוזת זו איננה עולה במקורות הפיוט בגניזה או במחזורים האשכנזיים, ואין היא נחוצה מבחינת תוכן הפיוט, ועל כן נראה שאין היא חלק מקורי של הפיוט, אולם יש לציין שהביטוי 'סגיא כח' שכיח מאוד בפיוטי אבן אביתור (ראה: פליישר, סוגים ותבניות [לעיל, הערה 2], עמ' 444, הערה 47; ביטוי זה עולה תשע פעמים במורשתו של אבן אביתור לפי הרשום ב'מאגרים'), ואין זה מן הנמנע שהמחרוזת חוברה בידי אבן אביתור עצמו.

[ד] סיומות מקראיות רצופות מיח' לג, כא-כב, שבו מתוארת ביאת הפליט בחמישה בטבת לספר על חורבן המקדש. 1 אנה אניתי: קוננתי. האלתו הישנה: על הקללה הישנה של היום הזה (התיבה 'האלה' נגזרת מן השורש 'אלה' [בדומה ל'תאלה'], ופירושה: קללה). 2 הכה ושנה: רמז לשתי המכות של חודש טבת: המצור על ירושלים (מל"ב כה, א) והגעת השמועה על חורבן המקדש (על פי יח' לג, כא). לגבי חומרת האבל ביום שבו הגיעה השמועה השווה תוספתא סוטה ו, יא (מהד' ליברמן, עמ' 189): 'ועשו יום שמועה כיום שריפה'. 3 הגשנה: מוסב על התלאה, במקום 'הנשנית', מדוחק החרון. 4 ויהי ... שנה: לשון יח' כו, א, אך על

5 דָּאָבוֹן אַחַר דָּאָבוֹן הַדְּאִיבְנוּ אֵלֹתֵינוּ
הָלֹא הָקַל יִקְרְנוּ וְנִרְאָה קְלוֹתֵינוּ
וְעֵינָהּ [ו] הוֹסִיף וְהִפְלִיא דְלוֹתֵינוּ
בְּעִשְׂרֵי בַחֲמִשָּׁה [לַחֲדָשׁ] לְגִלוֹתֵינוּ

10 זָרִים הִשְׁלִיכוּ עָלַי נְעָלִים
חֲטָאת נְעוּרַי לְקִיתִי כְּפָלִים
טוֹרֶף בְּהַכּוֹתוֹ עִיר חֲשׁוּפֵי שׁוּלִים
בָּא אֵלַי הַפְּלִיט מִירוּשָׁלַיִם

15 יוֹם הָהוּא גַם רוּחַ הַסְּעִיר
כְּבוֹדֵי הַפְּשִׁיט וְחֲצֵנֵי הַנְּעִיר
לְעֵת בָּא הַפְּלִיט יְקוֹד בְּלִבִּי הַבְּעִיר
לְאֹמֵר הוֹכְתָה הָעִיר

מְשִׁמִּים הֵייתִי קְדוּחַ לֵב וְקָרֵב

פי המשך הפיוט מתברר שהפיוט מיוסד על יח' פרק לג, כא–כב, ועל כן צ"ל כאן 'בשתי' (שם כא) במקום 'בעשתי'. 5 דאבון אחר דאבון: צער אחר צער (מקור התיבה בדב' כה, טה). ולכפל העניין ראה לעיל בביאור לטור 2. הדאיבנו: ציערנו. אילותינו: הקב"ה (על פי תה' כב, כ). 6 הקל: פחת. קלותינו: קלוננו. 7 והפליא: ללשון השווה למשל דב' כה, נט. 8 בעשירי ... לגלותינו: יח' לג, כא. 9 השליכו עלי נעלים: ביטוי של סלידה ומאסה (למקור הביטוי ראה תה' ס, י). ביטוי זה חביב מאוד על אבן אביתור; ראה על כך לעיל במבוא, סעיף ב. 10 חטאת נעורי: בגלל חטאת נעורי (ללשון השווה תהלים כה, ז). לקיתי כפלים: על פי יש' מ, ב, והשווה פסדר"כ נחמו (טז), יא (מהדורת מנדלבוים עמ' 280): 'חטאו בכפלים ולקו בכפלים'; ולעניין 'כפלים' ראה גם בביאור לטור 2. 11 טורף: נבוכדנצר הנקרא 'אריה' ביר' ד, ז; והשווה מדרשו בפסדר"כ דברי (יג), טו (מהד' מנדלבוים, עמ' 239): 'עלה אריה, זה נבוכד נאצר'. עיר חשופי שולים: ירושלים, על פי יר' יג, כו. 12 בא ... מירושלים: יח' לג, כא. 13 רוח הסעיר: השווה לנבואת החורבן ביח' יג, יג: 'ובקעתי רוח סערות בחמתי'. 14 כבודי הפשיט: הלשון על פי איוב יט, ט. וחצני הנעיר: כאן 'חצן' הוא כנף הבגד; וניעור החוצן מסמל כריתה וחורבן, על פי נחמיה ה, יג. והשווה ללשונו של אבן אביתור בסליחה 'אמנם אלהי הרוחות' ל"ז בתמוז: 'חֲשֶׁף זָרְעוֹ וְחֲצֵנֵי הַנְּעִיר' (על פי כ"י קמברידג', ספריית האוניברסיטה T-S NS 102.19); וראה גם להלן, פיוט ו, טור 18. 15 יקוד: שרפה. יקוד ... הבעיר: סמל לזעזוע בשעה ששמעו על החורבן מן הפליט; והשווה לעיל, פיוט ג, טור 19. 16 לאמר ... העיר: יח' לב, כא. 17 משמים הייתי: משתומם ונבהל, ומוסב על יחזקאל בשמעו את נבואות החורבן, על פי יח' ג, טו. קדוח לב וקרֵב: 'קדוח' מלשון קדיחת אש (השווה דב' לב, כב ועוד), הבערה, כסמל לכאב עז; והשווה לעיל, טור 15, ובמצוין שם.

נֶאֱלָם כְּאֲשֶׁר צִוִּיתִי לְהֶאֱלֵם הָרֵב
שָׁפַתִּי יְהִמוּ כְּחֹם מוֹכֵי שָׁרֵב
וַיֵּד יִי הִיְתָה אֵלַי בְּעָרֵב 20

עָרֵב נִגְלָתָה לִּי גִזְרַת הַשְּׁלִיט
פְּנִימֵי מְעֵי הַצְּמִיט וְהַחְלִיט
צוּרְתִי הַקֶּדֶדֶר וְזִוִּי הַעֲלִיט
לִפְנֵי בּוֹא הַפְּלִיט

קוֹלֵי קַיִּים אֵל עֲלוּמוֹת חוֹקֵר 25
רֹצֵץ מְכוֹזֵבִי אוֹיְבֵי שִׁקֵּר
שׁוֹמְעֵי הַעֲטוּנֵי חֵן וְכָבוֹד וַיִּקֵּר
וַיִּפְתַּח אֶת פִּי עַד בּוֹא אֵלַי בְּבִקֵּר

תּוֹכְחוֹתַי נְפוּצוּ וְלֹא מְעַדוּ מֵעִיד
יְרִיבֵי וְשֹׁטְנֵי רָעְדוּ רָעוּד
סָפוּ כָּלוּ בְּלִי מְעוּז וּמְסֻעוּד
וַיִּפְתַּח פִּי וְלֹא נֶאֱלָמְתִּי עוּד 30

יּוֹם זֶה זְכוּר כָּל זֹאת
וּסְחוּף מְנֵי הַמַּן [..] בְּגֵאָוָה וּבּוֹזוֹת

18 צויתתי להאלם הרב: נצטוויתי לשתוק זמן רב, על פי יח' שם כו: 'ולשונוך אדביק אל חכך ונאלמת'. 19 שפתי ... שרב: הנביא מדומה לאדם מוכה שמש, ששפתיו היבשות אינן מצליחות להשמיע קול. 20 ויד ... בערב: יח' לג, כב. 21 ערב ... השליט: הקב"ה ('השליט') הודיע ליחזקאל בערב על חורבן המקדש (על פי יח' לג, כב). 22 פנימי מעי הצמיט: השמועה הרעה גרמה לכאב שכילה את קרביי. והחליט: לשון חליטה ברותחין, כסמל לכאב עז. 23 זיוי העליט: החשיך את מראה פניי. 24 לפני בוא הפליט: יח' לג, כב. 25 קולי ... חוקר: הקב"ה ('אל עלומות חוקר', השווה תה' מד, כב) קיים את הנבואות שנאמרו בפי יחזקאל. 26 מכזיבי: יריביו של יחזקאל, שטענו שדבריו כוזבים. אויבי שקר: הביטוי על פי תה' לה, יט; סט, ה. 27 העטוני: הלבישו אותי, עיטרו אותי. 28 ויפתח ... בבקר: יח' לג, כב. 29 מעיד: צ"ל 'מעוּד'; והשווה ללשונו של אבן אביתור בפיוט 'מי כמוך אשר שרתה אחריתי': 'סַכַּת דָּוִד בְּזָכְרוֹ כִּי תִבְנֶה וְלֹא תִמְעַד מְעוּד' (פליישר, היוצרות [לעיל, הערה 22], עמ' 582). ולא מעדו וכו': לא נכשלו, כלומר, אנשים כבר לא התעלמו מתוכחותיו. 31 ספו כלו: יריביו נעלמו להם; והשווה צירוף דומה בתה' עג, יט: 'ספו תמו'. ומסעוד: תמיכה, עזרה. 32 ויפתח ... עוד: יח' לג, כב. 33 יום זה: כאן חוזר הפייטן מן העבר המקראי להווה הליטורגי. 34 וסחוף: והסר. המושא לקוי בכה"י, אך כנראה מוסב על אויבי ישראל, המתנהגים בגאווה

35 פֶּן יֵאמְרוּ יְדִינֵנוּ רָמָה וְלֹא יִי פֶּעַל כָּל זֹאת
אל מלך

[ה]

תְּהִינָה עֵינֶיךָ פְּקוּחוֹת וְאוֹנֶךָ קִשְׁבָּת
לְדוֹפְקֵת דְּלִתֶיךָ בְּרוּחַ נִעְצָבֵת
וְרִצָּה תַעֲנִיתָה כְּמִנְחָה נִעְרַבֵת
בְּחֹדֶשׁ הָעֵשִׂירִי בְּעֶשְׂרֵה בְּטַבֵּת

5 אֶתָּה מְגִיד אַחֲרִית מְרֵאשִׁית
אָפֶס מְעַדֵּיר אֶת אֲשֶׁר תַעֲשִׂית

[ה] מקורות: כ"י פרמה, ספריית הפלטינה 350 (ריצ'לר 911; מחזור כמנהג רומא, המאה הי"ד-ט"ו; נוסח היסוד, כ"י פרמה, ספריית הפלטינה 3536 (ריצ'לר 1127; סליחות כמנהג רומא, המאה הי"ג, ב); כ"י רומא, קונטנזה 3066 (מחזור כמנהג רומא, המאה הי"ג-י"ד, ג); כ"י אוקספורד, ספריית הבודליאנה, MS Mich. Add. 64 (נויבאואר 1064; מחזור כמנהג רומא, המאה הי"ד, ד); כ"י ברלין, ספריית המדינה Or. Oct. 2364 (סדר כמנהג רומא, המאה הי"ד, ה); כ"י מודינה, אסטנזה a.F.10.13 (סדר כמנהג רומא, המאה הי"ד-ט"ו, ו); כ"י פריז, הספרייה הלאומית heb. 620 (מחזור כמנהג רומא, המאה הי"ד-ט"ו, ז); כ"י ניו-יורק, בית המדרש לרבנים Ms. 4063 (מחזור כמנהג רומא, המאה הי"ד-ט"ו, ח); כ"י רומא, קונטנזה 2881 (מחזור כמנהג רומא, המאה ה"ט, בתוספת רפרין בין המחרוזות: 'בחודש העשירי בעשרה בטבת', ט); כ"י רומא, וטיקן, הספרייה האפוסטולית, אוסף רוסיאנה 437 (מחזור כמנהג רומא, המאה ה"ט, י)

חילופי הנוסח: כותרת: תחינה מיושב לעשרה בטבת אדהטי תחינה ל'י בטבת ב תחינה לעשרה בטבת ג תחנה מיושב לעשרה בטבת ו תחנה ח 1 עיניך] אונך (!) ז / פקוחות] פתוחות ד / ואונך] ואונך ב / 3 תעניתה] תעניתם ה / כמנחה] כמנחת ט 4 בחודש] בחדש הוחי 6 את] ליתא י / תענית] תנשית ב

והמשמיעים דברי בוז נגד עם ישראל. בגאווה ובוזות: על פי תה' לא, יט; והשווה ללשונו של אבן אביתור בסליחה 'מדי שנה בשנה' ל"ז בתמוז: 'אָמַר אוֹיֵב פְּגָאוֹה וּבוּזוֹת' (על פי כ"י קמברידג', ספריית האוניברסיטה T-S NS 102.56). 35 פֶּן ... זאת: דב' לב, כז.

[ה] 1 תחינה ... קשבת: על פי נחמיה א, ו. לצירוף 'עיניך פקוחות' המוסב על הקב"ה ראה יר' לב, יט (וכ"י ד גורס 'פתוחות' בהתאם לפסוק הנ"ל מנחמיה). 2 לדופקת דלתיך: לכנסת ישראל, המתפללת להקב"ה בתענית זו. 3 כמנחה נערבת: על פי מלאכי ג, ד. לדימוי התענית לקרבן השווה תפילת התענית של רב ששת (ברכות יז ע"א): 'הי רצון מלפניך שיהא חלבי ודמי שנתמעט כאילו הקרבתי לפניך על גבי המזבח'. 5 מגיד ... מראשית: על פי יש' מו, י. 6 אפס מעדיי: אין מבטל ('מעדיר', לשון העדר) את אשר תכנן ותיעץ ('תעשית', לשון עשתונות ומחשבות). הניקוד 'אָפֶס' הוא על פי רוב כתבי היד, אך חלק מכתבי היד מנוקדים 'אָפֶס', והעניין זהה. כ"י ב גורס 'תנשית' בסוף הטור, ונראה שמדובר בטעות (בהשפעת טור 8).

בְּטָרָם הַמַּחֲלָה תַעֲלֵ לּוֹ תְּשִׁית
בְּזוּיִים תִּמְשִׁיל וְרָשָׁעִים תִּנְשִׁית

10 גִּילִיתָהּ לְאַזְרַח הַמְּעוֹתָד לְהִיּוֹת
גְּלוֹת וּפְדִיּוֹם עֲתִידוֹת אֶחְרוּנִיּוֹת
דִּיבְרַתָּהּ לּוֹ בְּמִרְאָה דִּין אַרְבַּע מַלְכוּיּוֹת
דּוֹלְקִים עִם זֶה כְּפָרִיצֵי חַיּוֹת

הַחֲלָה לְרִדּוֹת עֲגָלָה מְשׁוֹלֶשֶׁת

7 המחל[המחלה ו / תעל] תעלה גהוחט 8 בזויים] בזויים וזטי / ורשעים] ונשואים בגדהוי מחוק ח מחוק ובמקומו כתוב פָּרָס ט 9 גילית[ה] גליתה ג גלית דח גלית הוי 10 ופדיום] ופדיין ב ופדיין ד / אחרוניות] אחרוניות (!) ט 11 דיברת[ה] דיברת ד דברת הוחטי דברתה ז 12 דולקים עם זו] מחוק כנראה בידי הצנזורה א כפריצי] כפריצי ה

7 בטרם ... תשית: לפני המחלה ('מחל') אתה כבר מכין את הרפואה ('תעל', ראה יר' מו, יא).
השווה בבלי מגילה יג ע"ב: 'אין הקב"ה מכה את ישראל אלא אם כן בורא להם רפואה תחילה'.
8 בזויים תמשיל: את עם ישראל הבזויים בגלות שים להיות מושלים בארץ. ורשעים: רוב המקבילות גורסות כאן 'נְשׂוּאִים', והוא מוסב על הגויים שעתה הם נישאים ושולטים בישראל.
בכ"י ה, ט חלק זה מחוק בידי הצנזורה, ובכ"י ט הוסבה הקללה על 'פרס' במקום אנשי המקום.
תנשית: תכלה ותשכיה (להוראת השורש השווה יר' נא, ל: 'נשתה גבורתם'). 9 גילית[ה] ... להיות: סיפרת לאברהם ('אזרח', על פי תה' פט, א ומדרשו בפסדר"כ פרה אדומה, סי' ג [מהד' מנדלבוים, עמ' 61]: 'איתן זה אבינו אברהם דכת' "משכיל לאיתן האזרחי") מה שעתיד לקרות; וכוונתו לברית בין הבתרים (בר' טו, יג-יד). 10 גלות ופדיום: הקב"ה סיפר לאברהם הן על הגלות במצרים והן על היציאה ('פדיום'; לצורה ראה במ' ג, מט). עתידות אחרוניות: מה שעתיד לקרות (השווה טור 5 לעיל). 11 במראה: בנבואה (לתיבה זו ראה במ' יב, ו ועוד). ארבע מלכויות: על פי המדרש, כברית בין הבתרים סיפר הקב"ה לאברהם שארבע מלכויות עתידין לשעבד את עם ישראל (ראה: מכילתא יתרו, מסכתא דבחדש, פר' ט, מהד' האראוויטץ-רבין, עמ' 236). בהמשך הפיוט מונה הפייטן את ארבע המלכויות הללו על פי רשימת בעלי החיים שבברית בין הבתרים (בר' טו, ט). רשימה זו נדרשה על ארבע המלכויות בב"ר מד, ט (מהד' תיאודור-אלבק, עמ' 437): 'ד"א "קחה לי עגלה משולשת" זו בבל שמעמדת שלשה נבוכדנצר ואויל מרודך ובלשצר, "ועז משולשת" מדי שמעמדת שלשה כורש ודריוש ואחשויורש, "ואיל משולש" זו יוון... כל הרוחות כיבשה ורוח מזרחית לא כיבשה... "ותור וגוזל" זו אדום'. אלא ששם התור והגוזל נדרשו יחד על מלכות רומי, ואילו אבן אביתור דורש רק את התור על מלכות רומי (טור 41), ואת הגוזל הוא מסב על ישראל (טור 51). חלוקה אחרונה זו מתאימה לגרסת המדרש המובאת בפרקי דרבי אליעזר פרק כז (מהד' היעגר, חלק ג, עמ' 187). 12 דולקים עם זו: ארבע המלכויות ורדפות אחרי עם ישראל ('עם זו', על פי שמ' טו, יג). כפריצי חיות: כחיות אכזריות (הביטוי על פי יש' לה, ט); ואכן ארבע המלכויות מדומות לחיות בחזון דניאל (דנ' ז, יז). 13 החלה ... משולשת:

הַמוֹנִי פִּיזְרָה בְּכָל קְצוֹי יִבְשֶׁת
וְתַדְרוּךְ גּוֹי כַּמְדוּכַת מִכְתָּשֶׁת 15
וְתַאֲרִיךְ עַל גְּבֵי מַעֲנִית הַמַּחְרָשֶׁת

זִיעַכְנִי תַחֲיֵלָה אֲרִי נוֹהֵם הַצָּר
זְבוּלֵי הַחֲרִיב וְיִבְיֵאֲנִי בְּמַעְצָר
חֲטָפוֹנִי שְׁנֵי גּוֹרֵיו מְצוּק וּמְצָר
חֲלֵי אָפֶס וְכַחֵי נִקְצָר 20

טְרוֹתַי שְׁמָמו שְׁבוּעִים עֶשֶׂר
טְרוּדִים הִלְכוּ אוֹכְלֵי הַבוֹסֵר
יְדֵי וְרַגְלָי כּוֹבְלוּ בְּאוֹסֵר
יִקְשְׁתִּי בְּגָלוֹת בְּיָגוֹן וְחוֹסֵר

14 פיזרה] פורה הוּו 15 גוֹי] גיוֹי בגזח / כמדוכת] במדיכת ה 16 המחרשת] המרחשת (י) ט 17 תחילה] תחלה
החטי 20 חלי] חילי בגדהחזי / וכחי] וכוחי בגדח / נקצר] נעצר בגדהחזי 21 טירותיי] טירותי הוּו / שבועים]
שבועים (י) ב 22 הלכו] הילכו גח אכלו חי / אוכלי] אחרי ב 23 ידיי] ידי ה / ורגליי] ורגלי הוּו / כובלו] כיבלו
ד נבולו (י) ה 24 ביגון] ליתא ז / וחוסר] ובחוסר בהחזי

המלכות הראשונה שהתחילה לרדות בישראל היא בבל ('עגלה משולשת', על פי בר' טו, ט
ומדרשו [ראה בביאור לטור 11]). 14 המוני: את עם ישראל (והניקוד כך ולא 'המוני' על פי
כל עדי הנוסח). 15 ותדרוך גוי: בבל דרכה על גופי, סמל לעינוי. כמדוכת מכתשת: כמו
בכלי כתישה וריסוק (סמיכות הגרדפים; צירוף זה עולה גם בפיוט אחר לאבן אביתור [אהובת
נוער], פיוט הושענא): 'קמיה לדוף כמדוכת מכתשת' [ראה: הברמן, פיוטים נבחרים לחגים
ולמועדים, לוד תשנ"ב, עמ' 73]. במקרא משמשת רק צורת הזכר של 'מכתשת' ('מכתש'),
אך בלשון חז"ל רגילה צורת הנקבה. 16 ותאריך ... המחרשת: על פי תה' קכט, ג. השווה
לעיל, פיוט ג, טור 8, ובביאור שם. 17 זיעכני: כמו דיעכני, סמל להשפלה (ול'זעך' השווה
איוב יז, א). ארי נוהם: נבוכדנצר, המשול לאריה בחזון דניאל (ז, ד). הצירוף 'ארי נוהם'
על פי משלי כח, טו, וראה מדרשו בבבלי מגילה יא, א: "ארי נהם", זה נבוכדנצר הרשע'.
הצר: ששם מצור על ירושלים. 18 זבולי: בית המקדש (על פי מל"א ח, יג). 19 חטפוני:
חטפוני. שני גוריו: שני מלכי בבל שבאו בעקבות נבוכדנצר (אויל מרודך ובלשאצר); ואכן
על פי מדרש בראשית רבה הנ"ל (ראה בביאור לטור 11) בבל נקראה 'עגלה משולשת' על
שום שלושת מלכיה הללו. מצוק ומצר: בצוקה ובצרה, בעת הגלות. 21 טרותיי: בנייני
המפוארים. שבועים: כמו 'שבועות' (לנטייה זו ראה דנ' ט, כד-כו), והכוונה לשביעיות של
שנים. שבועים עשר: שבועים שנה, ימי גלות בבל (יר' כה, יא-יב ועוד). 22 טרודים הלכו:
נטרדו וגורשו מארצם. אוכלי הבוסר: החוטאים; והלשון על פי יר' לא, כט-ל. 23 כובלו
באוס: נאסרו בכבלים (לצירוף ראה תה' קמט, ח). 24 יוקשתי: נלכדתי.

שְׁמַנִּי כְדוּמָן כְּמוֹ מְדַמֵּן מְפֹלֵשׁ
 עֵינָהּ וְצִימָת כָּל אַבִּיר וְחֻלָּשׁ 35
 עָרוֹם הַצִּיגְנִי כְּכֹלֵי רִיק מְפֹלֵשׁ

פִּישְׁחָנִי וְהִשְׁקֵנִי רֹאשׁ פֶּתֶן אֲכֹר
 פָּרַע בֵּי פְרָעוֹת וּגְזִירוֹת גָּזֹר
 צֹנְחָתִי שְׁלֵשִׁים וּמֵאָה מְפֹרֵד וּמְפֹרֵר
 צָמוֹת וְכֹתוֹת וְכֹרוֹת וּמוֹרָר 40

קָרַן אֵיל כְּנִקְצִץ שָׂרָק קוֹל הַתּוֹר

34 כדומן] במו מן (!) ב דומן / ה / כמו] במו דהו וכמו י / מדמן] מתבן גז מדבן (!) ה 35 עינה] ענה הו / וצימת] וצימת ו / אביר] אדיר ז 36 ערום] עירום בגז / ריק] רקי י 37 פישחני] פשחני הטי פישחני ז / ראש] רוש בו 38 וגזירות] וגורות וי 39 צונחתי] צחנתי בו / מפורד ומפורר] מפזר ומפרד ה 40 וכתות וכרות] וכרות ומדון ב / וכרות] ומדון ב

התיבה 'סונף' נגזרה משם העצם 'סניף', ועניינו קיצוץ הסניפים. ולשימוש בתיבה 'מוט' לתאר עול ראה וי' כו, יג: 'ואשבר מטת עלכם'. איל משולש: מלכות יוון, המלכות השלישית (על פי בר' טו, ט ומדרשו; ראה לעיל בביאור לטור 11). 34 כדומן: כמו זבל; לדימוי השווה מל"ב ט, לז; יר' ט, כא. מדמן: צורת הזכר של 'מדמנה', והוא מקום העמסת הזבל. כ"י ג, ז גורסים: 'מתבן', שפירושו ערימת תבן; ושני הנוסחים בהשפעת ציור הפורענות ביש' כה, י: 'כהדוש מתבן כמו מדמנה', אך נראה יותר נוסח הפנים בשל חוק הקריאה הקשה. שמני ... מפולש: שמני כדומן, מתפלש ומתגולל ברפש כמו במדמן. 35 וצימת: והשמיד, והרג. כל אביר וחלש: את העם כולו, גם החזקים וגם החלשים. 36 הציגני ככלי ריק: על פי יר' נא, לד. ניקדתי 'ריק' בחיריק על פי הפסוק הנ"ל, אך ברוב עדי הנוסח הצורה מנוקדת 'ריק'. מפולש: מבוקע. 37 פישחני: קרע אותי לגזרים (ראה באיכה ג, יא); והשווה בסליחה של אבן אביתור 'אאבל אאנח' לתשעה באב: 'פישחני פתן שחל נושף' (כהן, תשעה באב [לעיל, הערה 3], עמ' 230). כ"י ז גורס כאן 'פישחני', אך נראה שיש כאן פישוט של הנוסח הקשה. ראש פתן אכזר: רעל, על פי דב' לב, לג. 39 צונחתי: הורדתי מגדולתי. שלשים ומאה: על פי המקורות שבידינו, מלכות יוון מלכה מאה ושמונים שנה (ראה למשל סדר עולם רבה, פרק ל, מהד' מיליקובסקי, עמ' 323; בבלי ע"ז דף ט ע"א; מדרש תהלים עח, ו, מהד' בובר, עמ' 347), אולם הנוסח 'שלשים ומאה' מקוים בכל עדי הנוסח, וצריך עיון. מפורד ומפורר: הלשון על פי אס' ג, ח (אם כי שם מדובר בתקופת מלכות מדי ופרס, וכאן מדובר בתקופת מלכות יוון). 40 וכרות: כמה מן המקבילות גורסות כאן 'ומדון', שפירושו: ריב, קטטה (השווה למשל תה' פ, ז: 'תשימנו מדון לשכנינו'), אך התיבה איננה הולמת את שאר הטור מבחינה תחבירית, ונראה שמדובר בשיבוש. ומוזר: לשון זרות (השווה תה' סט, ט: 'מוזר הייתי לאחי'). 41 קרן איל כנקצץ: כשהורד עול מלכות יוון. התור: רומי, המלכות הרביעית (על פי בר' טו, ט ומדרשו; וראה לעיל בביאור לטור 11). והצירוף 'קול התור' על פי שה"ש ב, יב, בשינוי חריף של המשמעות.

קִירְקַר וְהִחְרִיב בֵּית הַמִּעְתּוֹר
רְעָשׂוּ הַסִּיפִים בְּהַכּוֹתוֹ הַכַּפְתּוֹר
רְמַסְנֵי וְנוֹתְרֵי בְּאֵין מַחְסֵה וּמַסְתּוֹר

45 שִׁיכְלַנִּי וּפִילְחַנִּי הַיּוֹם כְּמָה זְמַנִּים
שְׁלַמּוּ אֶלְפָּה וְעוֹד שָׁנִים
תְּלַאֲוֹת סְבַלְנוּ גַם כְּמָה יְגוֹנִים
תְּמוֹר קְדוּשַׁת שְׁמֶךָ שׁוֹכֵן מְעוֹנִים

יְהִי שׁוֹר נָא כִּי כָל זֹאת אֲזַל
50 וְכֹאשֶׁר גְּזַרְתָּהּ בֵּן עֲלִינוּ נָזַל
סוֹב נָא בְּרַחֲמִים עַל גּוֹזַל הַנְּגָזַל
פְּשׁוֹחַ הָאֲבֵר וּכְרוֹת הַזִּלְזֹל

42 קירקרק] קרקר ה' 43 רעשו] רגשו ה' / הסיפים] הספים ה' 44 רמסני] רמסוני גדו 45 שיכלני] שכלני הוי / ופילחני] ופילחני הוי / היום] זה בגדוח / זמנים] שנים ב' 46 שלמו] ליתא בהי הרי גו / אלף] נוסף אחריו ומאתים דהי / ועוד] נוסף אחריו כמה ח' 47 גם] עד ז' 50 גזרתה] גזרת דהזחטי 51 סוב] שוב הוי

42 קירקרק: נתץ והרס. ללשון 'קרקר' בהקשר של חורבן המקדש ראה סדר עולם רבה, פרק כז (מהד' מיליקובסקי, כרך א, עמ' 311–312): 'בשבעה לחדש כבשו את ההיכל... והיו מקרקרין בו שביעי שמיני ותשיעי עד שפנה היום עם חשיכה הציתו בו את האור ונשרף בעשור לחדש'. בית המעטור: את בית המקדש ('מעטור' מלשון 'עתירה', כלומר, תפילה). 43 רעשו... הכפתור: על פי עמוס ט, א, ועניינו הריסת בית המקדש, על כל עמודיו ומזוזותיו. כ"י ה גורס כאן 'רגשו', ולכאורה העניין זהה ('ל'רגש' כלשון השמעת קול ראה תה' ב, א), אם כי כנראה מדובר בשיבוש. מחסה ומסתור: לצירוף ראה יש' ד, ו. 45 שיכלני: הרג את בניי. ופילחני: ביקע אותי, שיסע אותי. לחילופין, ניתן לפרש 'עבד בי, שיעבדני', על פי ההוראה הארמית של השורש. כמה זמנים: שנים רבות. ניקוד הצורה 'כמה' בסגול על פי הניקוד ברוב כתבי היד (וכן להלן בטור 47), והשווה מל"א כב, טז ועוד כיו"ב. 46 שלמו: רבים מעדי הנוסח משמיטים את התיבה או גורסים כאן 'הרי', אך נוסח הפנים עיקר משום האקרוסטיכון. אלף ועוד שנים: מאז חורבן המקדש השני. ייתכן שמספר זה אינו מקורי, והוא עודכן בידי מעתיקים מאוחרים (אכן חלק מעדי הנוסח גורסים: 'אלף ומאתים'), ואולי הגרסה המקורית הייתה 'תשע מאות שנים' (על פי זמנו של הפייטן). ראה לעיל, הערה 44. 48 תמור... מעונים: סבלנו עבור קדושת שם ה' ('שוכן מעונים', השוכן בשמים). 49 שור: הבט. אזל: הלך, עבר עלינו. 50 נזל: נפל, הגיע. 51 סוב נא: פנה; לשכיחותו של ביטוי זה אצל אבן אביתור והסבר לגרסת המקבילות ראה במבוא, סעיף ב, ובהערה 45 שם. גוזל הנגזל: ישראל, על פי בר' טו, ט ומדרשו (ראה לעיל בביאור לטור 11); והשווה גם מדרש הפסוק במדרש אנדה (מה' בובר, עמ' 33): "'וגוזל", אלו ישראל... ולמה נקרא גוזל, שאלו ד' מלכויות גוזלין את ישראל'. 52 פשוח האבר: מוסב על הגזול (= עם ישראל) שנפצע קשות (בגלות); והשווה

בִּיאַת הַרְעָה כְּנוּחָצָה וְתִשְׁקֹד
 רְצוּצֵי עֲנִיבֵיךָ כִּן תַּחֲיֶשׁ לְפָקוּד
 בְּזוּזֵי אֲרֻנוֹן יְרִימוּ קְדָקֵד 55
 יְרִיבֵיךָ יֹסְקוּ בְּשִׁלְהַבַּת הַיְקוּד

יְדַעוּ וַיְבִינּוּ אֱהֲלֵי עוֹץ וְתִימָן
 צִיפְצוֹף יִצְפְּצוּפוּ דָּבָר יִי אֲשֶׁר נֶאֱמַן
 חוּצָב לְכָל מַפְעֵל תְּכִלִּית קֶץ וְזִמָּן
 קְדוֹשְׁתְּךָ אֹז יִתְנוּ נִטְע הַנְּעֻמָּן 60

תהיינה עיניך פקוחות

53 כנוחצה] כנוחצה ו 54 לפקוד] לשקוד ג 55 בזווי] בזווי ז / ארנון] ארנון ד ארמון בו / ירימו] יאדימו ב / קדקד] קדקוד ט 56 יריביך] יריבימו גחי יריבמו בדהוט / בשלהבת] בשלהבת בהזי / יריבמו... בשלהבת] מחוק בידי הצנזורה ט 58 ציפצוף] צפצוף גהוּט צפצף י בסוף הפירוט: תהיינה עיניך פקוחות] ליתא בגוחי תהיינה עיניך דו ועונין הציבור תהיינה ט

לשון הפייטן לעיל בטור 37: 'פישחני'. וכרות הזלזל: על פי יש' יה, ה, ועניינו עץ שענפיו נכרתו, סמל נוסף לעם ישראל בגלות. 53–54 ביאת ... לפקוד: כשם שהפורענות הובאה על ישראל במהירות ('כנוחצה', מלשון 'נחוק'; וכן 'ותשקוד'), כך גם יושיע הקב"ה את ישראל במהירות. וללשון השווה דנ' ט, יד. תחיש: תמהר. 55 ארנון: כנראה מלשון 'ארנונא', מס (ואכן הצורה 'ארנון' משמשת במקום 'ארנונא' במקורות ארץ ישראלים אחרים; השווה למשל ירושלמי בבא קמא י, ה [ז, ג; מהד' האקדמיה ללשון העברית, עמ' 1213]). בזווי ארנון: ישראל, שהושפלו כתוצאה מן המסים הכבדים שהוטלו עליהם. בכמה מקבילות ניסו המעתיקים להחליף את המילה הקשה 'ארנון', אך נוסח הפנים עיקר. ירימו קדקד: ירימו ראש, יתרוממו. 56 יריביך: רוב המקבילות גורסות כאן 'יריבמו', ואכן נטייה ארכאית זו מתאימה לסגנון הסעדיאני (ראה זולאי, האסכולה [לעיל הערה 7], עמ' לא). יוסקו: יישרפו. 57 אהלי עוץ ותימן: מלכות אדום (היא מלכות רומי). 'עוץ' על פי איכה ד, כא, ו'תימן' על פי עמוס א, יב. 58 ציפצוף יצפצפו: לשון דיבור. כ"י י גורס 'צפצף יצפצפו', בצורת מקור לחיזוק הפועל; אמנם תבנית זאת אופיינית מאוד לאבן אביתור, אך רוב כתבי היד גורסים כאן 'צ(י)פצוף'. יי אשר נאמן: לשון יש' מט, ז. 59 חוצב ... זמן: הקב"ה, החוקק וקובע זמן וסוף לכל בריותיו. 60 יתנו: יספרו, יאמרו. נטע הנעמן: נטעים נעימים, כינוי לישראל, נטעיו של הקב"ה (ראה למשל יש' ה, ז); והלשון על פי יש' יז, י.

[1]

פז-מון < תהינה עיניך פתוחות ואונך קשבת
 לדופקת דלתיך ברוח נעצבת
 ורצה תענייתה כמנחה נערבת
 בחדש העשירי בעשרה בטבת

5 ארבע מדות סדורות במרכבה
 בצדק ומשפט סובבת כס ישיבה
 גם בחסד ואמת לשבי משובה
 צדקתך כהררי אל משפטיך תהום רבה

10 דלות מדת משפט לאיים בשפטיך
 הכינותה הצדק להצדיק קושטיך
 ועל הטובה ועל הרעה יהגו פליטיך
 צדיק אתה יי וישר משפטיך

15 זך גלה נא המראה המחומת
 חיש נא להראות כי בריתך קיימת
 טובך אז יהגו בלשון גואמת

[1] מקור הפיוט: כ"י קמברידג', ספריית האוניברסיטה T-S NS 110.1; שם, T-S AS 117.7 (טורים 1-4, אין חילופי נוסח; אך ייתכן שמדובר בהעתקה של פיוט ה, שכן אותם הטורים מופיעים גם בו).

[1] 4-1 לביאור טורים אלו ראה לעיל, פיוט ה, טורים 1-4. 5-7 ארבע מדות וכו': על פי תה' פט, טו ומדרשו באבות דרבי נתן, נוסחא ב, פרק מג (מהד' שכטר דף סא): 'ד' דגלים לכסא הכבוד, צדק ומשפט חסד ואמת, שנאמר "צדק ומשפט מכון כסאך חסד ואמת יקדמו פניך" (תה' פט, טו)'. כס ישיבה: כסא הכבוד. לשבי משובה: לבני ישראל השבים מחטאתם (ל'משובה' כחטא ראה יר' ג, יב ועוד). 8 צדקתך ... רבה: תה' לו, ז. 9 דלות ... בשפטיך: נטלת את מידת 'משפט' בשופטך את יושבי הארצות ('איים'), הגויים. 10 הכינותה ... קושטיך: אך בהתייחסותך לעם ישראל ('קושטיך', המודיעים את אמתך) השתמשת במידת 'צדק' להצדיקים. 11 ועל הטובה ועל הרעה: השווה איוב ב, י, וכן משנה ברכות ט, א: 'חייב אדם לברך על הרעה כשם שהוא מברך על הטובה'. יהגו: יאמרו את דברי צידוק הדין שבפסוק הסמוך. פליטיך: שארית ישראל. 12 צדיק ... משפטיך: תה' קיט, קלו. 13 זך: הקב"ה (פנייה). המראה המחומת: את חזון אחרית הימים, וכוונתו כנראה לחזון דניאל, שנקרא 'מראה' (דנ' י, ז-ח) ו'חתום' (דנ' יב, ט). 14 חיש: מהר. 15 טובך אז יהגו: יספרו

צְדָקְתְךָ צֶדֶק לְעוֹלָם וְתוֹרַתְךָ אֱמֶת

יְרִיבֵי הוֹלִיכוּנִי שׁוֹלֵל וְעָרוֹם
כְּסוּתֵי תַפְאֲרָתִי נִיצְחוּ לְפָרוֹם
לְמַעַנְךָ לְשׁוֹכְנֵי [יָם] וְדָרוֹם
כִּי צְדָקְתְךָ אֱלֹהִים עַד מְרוֹם

20

מִלְכֵי־אֲרָבֶעַ הַפְּרִיכּוֹ אֲמוּנִים
נִמְשְׁכוּ בְגָלִיּוֹת הַיּוֹם כְּמָה זְמַנִּים
שׁוֹטְנִים בְּחֻזוֹתֵם יַחַד כֹּה עוֹנִים
לְךָ יְיָ הַצְדָּקָה וְלָנוּ בִשְׁתַּת הַפְּנִים

עוֹרְרָה צְדָקְתְךָ וְאִמְתְךָ תִּצְהַב

25

פּוֹרְכֵי עֲמֻךְ בְּעֵלֶק תִּהְבְּהַב
[צַדִּיק]תְּךָ אֲזוּ יִהְיוּ כָּל נוֹגֵשׁ וּמְרַהֵב
כִּי צְדִיק יְיָ צַדִּיקוֹת אֶהֱב

קְדוֹשׁ הֲרֵאֵנִי חַזְיוֹן כָּל נְבִיא

רֹבֵי צְדָקוֹתֶיךָ הִגִּיתִי בְנִיבֵי

30

את טובך, באמרם 'צדקתך צדק' וכו'. נואמת: מדברת. 16 צדקתך ... אמת: תה' קיט, קמב. 17 הוליכוני שולל וערום: הלשון על פי מיכה א, ח. 18 כסותי תפארת: בגדי תפארת, כלומר, כבודי. למטפורה זו השווה יש' נב, א. ניצחו לפרום: התחביר קשה, ונראה לפרש: ניצחו אותי ובכך פרמו את בגדי תפארת. 19 למענך ... ודרום: למענך שפן והושב אותי בנחלתי. ולצירוף 'ים ודרום' השווה דב' לג, כג. 20 צדקתך ... מרום: תה' עא, יט. 21 הפריכו אמונים: העבירו את ישראל ('אמונים') בעבודת פרך. 22 נמשכו בגליות: מוסב על עם ישראל. כמה זמנים: שנים רבות. 23 שוטנים ... עונים: עם ישראל, בראותם את אויביהם נקבצים עליהם יחד, מצדיקים עליהם את הדין ואומרים 'לך יי' וכו'. 24 לך ... הפנים: דניאל ט, ז. 25 תצהב: תבהיק; להוראה זו של השורש השווה לשונו של שמואל השלישי: 'צהיב אור הלבנה' (מפיוט המאורה לפרשת בהעלותך 'סהר וחרס קדרו'; ראה י' יהלום ונ' קצומטה, יוצרות רבי שמואל השלישי, כרך ב, ירושלים תשע"ד, עמ' 574). 26 פורכי עמך: משעבדיהם של ישראל (מלשון 'עבודת פרך'; והשווה טור 21 לעיל). בעלך תהבהב: תשרפם בגיהנום (על פי משלי ל, טו, ומדרשו בבבלי עבודה זרה יז, א). 27 ומרהב: עניינו גאוה ויהירות, והוא משמש כאן ככינוי לאויבי ישראל. 28 כי ... אהב: תה' יא, ז. 29 קדוש: הקב"ה (פנייה). 30 הגיתי בניבי: אמרתי בלשוני, וכנראה כוונתו לפיוט הנוכח.

שְׂדֵי תַמְלָא תֵאָת [מ]חֲשָׁבִי
צְדָקְתָךְ לֹא כִסֵּי[תִי] בְּתוֹךְ לִבִּי
אל מלך

[ז]

חֲטָאנוּ צוּרֵינוּ סִלַּח לָנוּ יוֹצְרֵינוּ

אֵיךְ הִמִּירוּ בְּנֵים כְּבוֹדֶם
וּמָטָה וְאִזְלָה יָדָם
וּבְאֲנוּק חֲלָל וּבְשִׁפוּךְ דָּם
פָּסוּ אֲמוּנִים מִבְּנֵי אָדָם

בְּיוֹם זֶה מְצֹאנִי עֲבָרָה 5
וְצָרָה בְּצָרְתִי מִבְּכָרָה
צִפִּיתִי וְלֹא מְצֹאנִי עֲזָרָה
כִּי שָׁבַר עַל שְׁבַר נִקְרָא
חֲטָאנוּ

[ז] מקורות: כ"י ירושלים, שוקן 22 (=שוקן 13488; מחזור מנהג קורפו לכל השנה, נוסח היסוד, א); כ"י לונדון, הספרייה הבריטית, אוסף גסטר Or. 12378 דף 9 (טורים 1-16, בלי רפרין 'חטאנו', ב). נדפס: ולנר, עשרת הרוגי מלכות (לעיל, הערה 37), עמ' 275-279.

כותרת: חטאנו לעשרה בטבת א סליחה דייליה ב 5 מצאנני מצאוני ב 6 בצרתי מבכרה] כצרת מבכירה ב

31 תמלא תאות [מ]חשבי: תמלא משאלותיי. 32 צדקתך ... לבי: תה' מ, יא.

[ז] הפיוט מיוסד על עשרת הרוגי המלכות. 1 איך ... כבודם: על פי יר' ב, יא; תה' קו, כ. וענינו עזיבת הקב"ה ('כבודם'). 2 ומטה ואזלה ידם: נחלשו, אבד כוחם (השווה דב' לב, לו). 3-4 ובאנוק ... אדם: ומרוב הרג ושפיכת דם, לא נשאר עוד אנשי אמונים; וכונתו: לאחר שנהרגו עשרת הרוגי המלכות (הנמנים להלן), לא נותרו צדיקים שאפשר לסמוך עליהם. ובאנוק חלל: על פי יח' כו, טו. פסו ... אדם: תה' יב, ב. 5 מצאנני: לכאורה צ"ל 'מצאתנני', ועל כן נראה להעדיף את גרסת כ"י ב ('מצאוני'), בלשון רבים, והיא מוסכת הן על ה'עברה' שבטור זה והן על ה'צרה' שבטור הבא. 6 וצרה ... מבכרה: כנראה: כל צרה חדשה גברה ('ביכרה') על הצרה שקדמה לה. אך נראה יותר נוסח כ"י ב, המיוסד על יר' ד, לא: 'בְּצָרְתִי מִבְּכִירָה'. 7 צפית: ציפית לעזרה, לישועה. ולא מצאתי עזרה: ללשון השווה תה' מו, ב. 8 שבר ... נקרא: יר' ד, כ.

גְּלִיתִי מִמְּכוּנֵי רֵב פְּעָמִים
 10 גְּדָרֵי נִפְרָץ כְּפָרֵץ מִים
 יוֹם זֶה יָרַד רַע מִן הַשָּׁמַיִם
 כְּסַמְךָ מֶלֶךְ בְּבֶל עַל יְרוּשָׁלַם

דְּלוּנוּ מְאֹד וְאַנְלָה יְדִינִי
 לְמִשְׁחִית נְהַפֵּף הוֹדִינִי
 15 כְּחוֹלֵל ר' יִשְׁמָעֵאל עֲטַרְת רֵאשִׁינוּ
 שְׁמַעְנוּ שְׁמוֹעוּ רְפוּ יְדִינִי
 חֲטָאנוּ

הִיָּתָה שְׂכוּלָה עֲדַת אַרְיָאֵל
 יִגְעָתִי וְלֹא מְצָאתִי אֵל
 עַת נְהָרַג נְשִׂיא יִשְׂרָאֵל
 20 רַבֵּן שְׁמַעוֹן בֶּן גַּמְלִיאֵל

וְעַת אֶלְצַנִּי פְרִיץ חַיּוֹת
 וְנַחֲטַף פְּלִיל תּוֹשִׁיּוֹת

9 ממכוני[ממק[...]. ב / פעמים] פעמיים ב 11 מן השמים] משמים ב 12 כסמך] סמך ב

9 ממכוני רב: מבית המקדש, הגדול והרב (לכינוי 'מכון' למקדש השווה שמ' טו, יו; מל"א ח, יג; ועוד כיו"ב), אך התחביר קשה במקצת; ובכ"י ב נוסח שונה, אך אין הוא ניתן לפיענוח. פעמים: בשני החורבנות. 10 גדרי נפרץ: מטפורה שכיחה, וכאן מתוארת פריצת האויבים למקדש. כפרץ מים: לשון שמ"ב ה, כ. 11 יום זה: בעשרה בטבת. ירד ... השמים: השווה מיכה א, יב: 'ירד רע מאת יי לשער ירושלים'; והוא היפוך הפתגם שבבר"ר נא, ג (מהד' תיאודור-אלבק, עמ' 535): 'אין דבר רע יורד מלמעלן'. 12 כסמך ... ירושלים: על פי יח' כד, ב; ולתיבה 'על' ראה בפיוט א בביאור לטור 7. על החריגה בחרוז כאן ראה לעיל במבוא בסוף סעיף ג. 13 דלונו מאד: תה' עט, ח, ופירושו: הידלדלנו, הושפלנו. ואזלה ידינו: השווה לעיל טור 2. 14 למשחית ... הודינו: על פי דנ' י, ח. 15 כחולל: כאשר נהרג (מלשון 'חללי חרב'). עטרת ראשינו: לשון איכה ה, טז. ו'ראשינו' מתועד בשני כתבי היד, אך החרוז לקוי, ונראה שהטור שובש בעקבות הפסוק. ואולי ניתן לתקן כאן: 'עֲטַרְת כְּבוֹדֵנוּ'. 16 שמענו ... ידינו: על פי יר' ו, כד. 17 עדת אריאל: ישראל, יוצאי ירושלים (השווה יש' כט, א). 18 יגעתי ולא מצאתי: ללשון השווה יר' מה, ג. 21 אלצני: הציקני. תיבה זו חביבה על אבן אביתור; ראה במבוא, סעיף ב. פריץ חיות: חיות אכזריות, ומוסב כאן על הרומאים (הביטוי על פי יש' לה, ט; וראה לעיל בפיוט ה, טור 12). 22 ונחטף: נהרג. פליל תושיות: ר' עקיבא, שהיה חכם בתורה ('תושיות', על פי איוב יב, טז ומדרשו במדרש תהלים ז, ג [מהד' בובר,

ר' עֲקִיבָה מְכַתֵּר אוֹתֵינוּ
קְרָאתִי שְׁמֶךָ יְיָ מְבוֹרַר תַּחֲתֵינוּ
חֲטָאנוּ

25 וְדוֹנֵי בְעֲלֵי אוֹב וְאֵיבָה
חֲרָדָה נַפְשֵׁי וְלַמּוֹת קָרְבָה
עַת נִהְרַג ר' יְהוּדָה בֶּן בְּבָא
וּתְזַנַּח מִשְׁלוֹם נַפְשֵׁי נְשִׁיתֵי טוֹבָה

30 חֲלָלְנֵי אֲכֹזֵר בְּכִלְיוֹן
חֲרַף רֹדֵף עִם דָּל וְאֲבִיוֹן
כְּנִהְרַג קְדוֹשׁ עֲלִיוֹן
ר' חֲנִינָא בֶּן תַּרְדִּיּוֹן
חֲטָאנוּ

35 טָרְפוּנֵי בְרַב זְדוּנֵי
דְאֵבָה נַפְשֵׁי וְחֲשָׁכוּ עֵינֵי
עַת נִהְרַג יְדִיד יְיָ
ר' חֲנִינָא בֶּן חֲכִינָאִי

יִשְׁבְּתֵי מְכוֹסָה כְּלִימָה וְחֲפָר
עַת נִהְרַג אֲשַׁכַּל הַכֶּפֶר

דף לב]: 'זהו שאמר הכתוב "עמו עוז ותושיה".... תושיה זו תורה'. ול'פליל' בהוראת חכם ויועץ השווה יש' טז, ג. 23 עקובה: הכתיב (בה"א) ארץ ישראלי אופייני. מכתר אותיות: השווה בבלי מנחות דף כט ע"ב: 'מצאו להקב"ה שיושב וקושר כתרים לאותיות... אמר לו אדם אחד יש שעתיד להיות בסוף כמה דורות ועקיבא בן יוסף שמו שעתיד לדרוש על כל קוץ וקוץ תילין תילין של הלכות'; והשווה גם מדרש עשרה הרוגי מלכות, מהד' אייזנשטיין, עמ' 441, שבו מסופר שרבי עקיבא היה 'דורש כתרי אותיות'. קראתי ... תחתיות: איכה ג, נה. 25 ודוני: פעלו נגדי בודון. בעלי אוב ואיבה: הרומאים. 28 ותזנח ... טובה: איכה ג, יז. 29 חללני: הרגני, הפכני לחלל. אכזר: הקיסר הרומי. 30 חרף: קילל. עם דל ואביון: את עם ישראל. 33 ברב זדוני: בשל חטאי הרבים. 34 וחשכו עיני: השווה איכה ה, יז. 35 ידיד יי': לשון דב' לג, יב, וכאן הוא מוסב על ר' חנינא. 37 מכוסה כלימה: השווה יר' נא, נא ועוד. וחפר: לשון בושא וכלימה (השווה למשל יר' כד, כג); ולצירוף 'כלימה וחפר' ראה לעיל, פיוט ג, טור 9. 38 אשכל הכפר: על פי שה"ש א, יד, ומוסב כאן על ר' ישבאב הסופר, אדם גדול שמיתתו כיפרה על עוונות העם, על דרך מדרש הפסוק בשה"ר א, ב: 'אמרה כנסת

ר' יִשְׁבָּאב הַסּוֹפֵר
 40 בת עֲמִי חֲגָרִי שֶׁקְוֶהתְּפִלְשִׁי בְּאֶפֶר
 חטאנו

כְּלוּנִי חֲלֹוּנִי בְּכָל עֵת וְזִמָּן
 הִפְצִיזוּנִי יָם מְזֹרַח וּמַעֲרֵב וְתִימָן
 נוֹתַרְתִּי שָׁמָּם וְאַלְמָן
 כְּנַהֲרֵג ר' חוֹצְפִית הַתּוֹרְגָּמָן

45 לְשֹׂאִיָּה הוֹשַׁמְתִּי לְשֹׁמֵה
 כְּמָה לִי עֹנֹוֹת כְּמָה
 כְּלֹנִי צַר כְּאֶשֶׁר דָּמָה
 כְּנַהֲרֵג ר' אֶלְעָזָר בֶּן דָּמָה
 חטאנו

מִשְׂאִית אֵל יִשְׁבְּתִי נְגוּעַ
 50 וְתַפְאֶרֶת הוֹדִי פְּרוּעַ
 עֵת נְחֻטָּף עֲנִיו וְצָנוּעַ
 ר' אֶלְעָזָר בֶּן שְׁמוּעַ

נְעוּיִתִי מֵאֵד מְאִירָה

ישראל לפני הקדוש ברוך הוא בשעה שאתה מיצר לי... את נעשה דודי ורואה אי זה הוא אדם גדול שיש בו שיכול לומר למדת הדין די, ואת נוטלו וממשכנו בעדי, הה"ד "אשכל הכפר", מהו "אשכל", איש שהכל בו, מקרא משנה תלמוד תוספתות ואגדות, "הכפר", שמכפר עונותיהם של ישראל'. 39 ישבאב: ניקדתי על פי דה"א כד, יג, אך בכה"י מנוקד: 'ישבאב'. 40 בת ... באפר: יר', ו, כו. 41 כלוני: השמידוני. חללוני: ראה לעיל טור 29. בכל עת וזמן: ללשון השווה קה' ג, א. 42 ים ... ותימן: לכאורה יש כאן כפילות, שכן 'ים' משמש בדרך כלל ככינוי למערב; ואולי 'ים' כאן אינו כינוי לכיוון, אלא ציון כללי למקום רחוק, על דרך 'איי הים' (יש' כד, טו ועוד). אך אפשר שהטקסט משובש, וצ"ל 'ים מזרח וצפון ותימן'. 45 לשמיה ... נהפכתי לשממה; ולצירוף 'שאיה' ו'שמה' ראה יש' כד, יב. 46 כמה לי עונות: איוב יג, כג. 47 כלני ... דמה: האויב השמיד אותי כמו שומם לעשות (ללשון השווה שמ"ב כא, ה). בכה"י התיבה 'דמה' מנוקדת בבניין קל ('דמה'), אך ניקדתי בבניין פיעל על פי העניין והפסוק. 49 משאית אל: מפני אימתו של הקב"ה (להוראה זו של 'שאת' השווה איוב יג, יא ועוד). נגוע: כמי שסובל מנגעים (השווה יש' נג, ד; תה' עג, יד). 50 ותפארת ... פרוע: ביטוי של אבלות ונידוי. השווה וי' יג, מה (תורת המצורע): 'ראשו יהיה פרוע'; ושם י, ו (בציווי להימנעות מאבל): 'ראשיכם אל תפרעו'. 53 נעויתי מאד: תה' לח,

יִצְאֲתִי לְחִשְׁיָהּ מְאוּרָה

כְּבִזִיתִי דְבָרוֹת עֲשָׂרָה 55

לְוָקָחוּ מִמֶּנִּי זְקָנִים עֲשָׂרָה

חֲטָאנוּ צוּרֵינוּ

אֶל־מִלְךְ־יְיָ וְשָׁב־

ז. מאירה: קללה, אך התחביר קשה, ואולי צ"ל 'מְמַאֲרָה'. 55–56 כבזיתי ... עשרה: עשרת החכמים נרצחו משום שלא שמרתי את עשרת הדברות (מידה כנגד מידה).